

*Dorđe Ignjatović**

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

POJAM I ETIOLOGIJA NASILNIČKOG KRIMINALITETA**

Apstrakt: U prvom delu rada objašnjeni su pojmovi kojima se u ovoj oblasti često operiše. Naglašeno je da termini „agresija“, „agresivnost“ i „nasilje“ nisu sinonimi i data su njihova moguća značenja kako bi se izbegli nesporazumi terminološke prirode. Usvojen je izraz „kriminalno nasilje“ kao odgovarajuća oznaka za interpersonalno nasilje koje je zabranjeno normama krivičnog prava.

Zatim je ukazano na moguća objašnjenja agresivnosti kroz stavove sledećih teorija: bioloških, psihodinamičkih, teorija učenja, kognitivnih i društvenih. Sledi izlaganje o faktorima koji dovode do kriminalnog nasilja; oni su podeljeni u dve velike grupe: subjektivni ili lični i spoljni. Lični činioci dele se na psihičke i biološke. U prvu grupu svrstavaju se: mentalni poremećaji, psihopatske crte ličnosti, hiperaktivnost i teškoće u učenju, odsustvo samokontrole, uticaji frustracije, besa, mržnje i zavisti, zadovoljstvo i alkoholizam. Od bioloških faktora, analizira se uticaj testosterona, povreda mozga i genetskih nedostataka.

Spoljni činioci su podeljeni na prirodne (izlaže se o značaju mesta izvršenja dela, vrućini, buci, zagađenosti vazduha, ličnom prostoru i prenaseljenosti) i društvene. Posebno je ukazano na značaj procesa društvenog učenja, uticaja televizije i video igrice i pripadanja određenoj potkulturi.

U zaključnim razmatranjima, izneto je stanovište da je za kontolu kriminalnog nasilja neophodno preduzeti mnoštvo mera kako na potencijalnim mestima izvršenja dela, tako i prema njihovim učiniocima i žrtvama. Čini se da postoje realne mogućnosti za stvaranje osmišljene i delotvorne profilakse ovakvih dela, naročito kada se uzmu u obzir najnovija dostignuća nauka o čoveku i ljudskom društvu.

Ključne reči: kriminalitet, nasilje, faktori, psihički činioci, biološki faktori, društveni uticaj, potkultura nasilja.

UVOD

Među manifestacijama kriminalnog ponašanja teško je naći onu koja kod stanovnika bilo kog dela sveta izaziva toliko snažnu reakciju kao što je to slučaj sa

* redovni profesor, ignjat@ius.bg.ac.rs

** Ovo je izmenjen rad koji je autor poslao na međunarodni naučno-stručni skup *Nasilnički kriminalitet: etiologija, fenomenologija, suzbijanje* koji je juna 2011. održan u Banja Luci.

nasilničkim zločinima. Za razliku od nekih drugih tipova kriminaliteta (poput imovinskog) kod kojih često izostaje osuda dela i njegovog učinioca, na nasilnička dela se reaguje burno i sa nespornim odbacivanjem. Ovu činjenicu dobro poznaju kako organi formalne socijalne kontrole, tako i mediji i tvorci produkata masovne kulture. Ovi prvi često ogorčenje građana i njihov strah od viktimizacije koriste da bi pooštrili punitivnu reakciju na sveukupni kriminalitet, mediji konzumente zasipaju senzacionalističkim prikazivanjem nasilničkih dela, autori dela popularne kulture šokiraju gledaoce i čitaoce najbizarnijim pričama koje, konstantno pomeraju granice prikazane brutalnosti.

Posledice ovakve manipulacije (iza koje ne stoji iskrena želja da se ovakva dela razumeju i njihovo vršenje predupredi) su sve brutalnija kaznena reakcija i sve zastrašiji ljudi. Iako mnogi kao Denis Szabo¹ ukazuju da ovakva dela čine manje od 5–10% kriminaliteta, ti argumenti jednostavno ne dopiru do građana, koji lako postaju taoci onih koji profitiraju iz takvog stanja. Radi se o mnoštvu subjekata koji pripadaju onome što se u literaturi naziva „industrija kontrole kriminaliteta“² (svi subjekti koji se bave fizičkim i materijalnim obezbeđenjem), ali i medija koji udarne vesti o zločinima stavljaju na naslovne stranice ili njima počinju emisije vesti, kao i tvorci filmova, stripova ili računarskih igrica u kojima dominira patološka agresivnost.

Zbog svega navedenog, proučavanje nasilja, kao jednog od najintrigantnijih fenomena povezanih sa čovekovom prirodom i ljudskim društvom ima poseban značaj. Nasilje, kako ističe Steve Goodman³ možemo posmatrati sa stanovišta teologije, antropologije, filozofije, sociologije, psihologije, etologije, psihijatrije, medicine, prava, međunarodnih odnosa, istorije. Ovde će, s obzirom na namenu rada, dominirati kriminološki pristup problemu nasilja – znači, prilaziće mu se iz više uglova.

U ovom radu, biće reči samo o nekolikim konceptualnim pitanjima vezanim za kriminalitet nasilja. Pre svega, postoji potreba da se pojasne osnovni pojmovi kakvi su „nasilje“, „agresija“, a zatim da se ukaže koji činioci mogu uticati na ovakva ponašanja. Ostala pitanja vezana za violentni kriminalitet, poput pojavnih oblika, distribucije (fenomenološki aspekt), žrtve ovakvih dela i doprinos oštećenih lica sopstvenoj viktimizaciji (viktimološka dimenzija), kao i reagovanje na ovakva dela nisu (zbog prirode i namene rada) mogla biti ovde obrađena.⁴

1. ODREĐENJE OSNOVNIH POJMOVA

U literaturi se izraz „nasilje“ najčešće vezuje za agresivnost i u tom smislu shvata se kao ispoljavanje napadačkog (lat. *aggressio* – napad, nasrtaj) ponašanja. Agresivnost se u psihološkim i psihijatrijskim delima⁵ shvata u najelementarnijem,

1 D. Szabo /2010/: *Od antropologije do komparativne kriminologije* (orig. *De l'anthropologie a la criminologie comparée*), Beograd, p.14.

2 N. Christie /1994/: *Crime Control as Industry*, London.

3 S. Goodman /1997/: *Nihilism and the Philosophy of Violence* –in: Sumner C.(ed.): *Violence, Culture and Censure*, London.

4 Za neka od njih –v. Đ. Ignjatović /2002/: *Kriminološki aspekt delikata nasilja* –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd, p. 259.

5 v. A. Poro /1990/: *Enciklopedija psihijatrije*, Beograd, p.19; D. Krstić /1991/: *Psihološki rečnik*, Beograd, p. 29.

biološkom, smislu i podrazumeva interakciju nekog živog bića i njegove okoline. Slično rezonovanje srećemo i u nekim kriminološkim radovima⁶ Pakes i Pakes⁷ daju jednostavnu, ali užu definiciju po kojoj je agresija „ponašanje usmereno na to da se neko namerno povredi“. Hollin i Howells⁸ određuju agresiju kao namerno ugrožavanje ili sticanje preimućstva nad drugim ljudima, koje ne dovodi nužno do fizičke povrede, dok nasilje podrazumeva upotrebu snažne fizičke sile protiv drugog ljudskog bića, ponekad izazvano agresivnim motivima. Za priređivače ruskog *Kriminološkog rečnika*⁹ agresija je dejstvo subjekta, koji (vođen negativnim emocijama kakve su bes, neprijateljstvo ili mržnja) drugim ljudima nanosi fizičke povrede ili psihičke patnje. Doajen makedonske kriminologije Arnaudovski¹⁰ agresivnost vidi kao sklonost pojedinca da zarad rešavanja svojih problema ili ostvarenja svojih potreba atakuje na život ili lični integritet drugog čoveka.

Erick Fromm u svom čuvenom delu *Anatomija ljudske destruktivnosti* ukazuje da agresivnost nije jednoznačna pojava i razlikuje dve njene vrste: 1) benignu, koja je biološki adaptivna i služi životu; i 2) malignu, koja je biološki neadaptivna. Prva je odgovor na ugroženost vitalnih interesa, reaktivna je i defanzivna. Zajednička je čoveku i životinjama i rešava problem ugroženosti uklanjanjem onoga koji to stanje izaziva. Nasuprot tome, maligna agresivnost, tj. destruktivnost i okrutnost, vezana je samo za ljudski rod i manifestuje se u životu kroz ubijanje i bestijalnost koji kod subjekta koji ovakve radnje preduzima izaziva uživanje i to je isključiva svrha njihovog preduzimanja.¹¹

Uobičajeno je da se pravi razlika između agresije i agresivnosti. Tako italijanski autor Marco Canavici¹² *agresiju* određuje kao aktivnost čija primarna crta je upražnjavanje nasilja, a *agresivnost* kao psihičku sklonost da se atakuje. Kako to u *Sociološkom rečniku*¹³ napominje Milan Tripković u nauci postoji spor da li je ova poslednja urođena ili stečena.

Što se njenih pojavnih oblika tiče, *Oksfordski udžbenik psihijatrije*¹⁴ navodi da postoje tri oblika agresije:

- instrumentalna; tu je napad samo sredstvo da se ostvari neki drugi cilj – primena sile kod razbojništva ili silovanja);
- ekspresivna: jedini cilj napadača je da se žrtvi nanese povreda ili da se ona zastraši – zbog neprijateljstva koje oseća prema njoj; emocionalnog podsti-

6 U ruskoj literaturi razlikuju se samo prve dve forme agresije –v. A. Дологова /2000/: Преступность Насильственная –in: *Российская криминологическая энциклопедия* (Дологовой А, ed.), Москва, p. 594.

7 F. Pakes and S. Pakes /2009/: *Criminal Psychology*, Cullompton, p. 56.

8 C. Hollin and K. Howells /1989/: An introduction to concepts, models and techniques –in: K.Howells and C. Hollin (eds.): *Clinical Approaches to Violence*, Chichester, p. 3.

9 В Сальникова (ed.) /1999/: *Криминология словарь*, Санкт Петербург, p. 6.

10 Lj. Arnaudovski /2007/: *Kriminologija*, Skopje, p. 722.

11 E. Fromm /1986(2)/: *Anatomija ljudske destruktivnosti*, vol. 2 (orig. *Anatomy of Human Destructiveness*), Zagreb, p. 13.

12 M. Canavici /1999/: *Piccolo dizionario di criminologia*, Roma, p. 82.

13 A. Mimica i M. Bogdanović (eds.) /2007/: *Sociološki rečnik*, Beograd, p. 6.

14 D. Semple and R. Smyth /2010/: *Oxford Handbook of Psychiatry*, Oxford, p. 620.

caja (strah, osujećenje, bes, ozlojeđenost); impulsivnosti. Ona ima pandan u živom svetu i to u kategoriji „odbrambena agresija“ koju životinja preduzima kada je ugrožena;

- agresija posmatrana u mreži društvenih interakcija (poznata i kao unutar-specifična –e. *intraspecific aggression*) kakva je agresija između muškaraca, ona koja se odvija samo na određenoj teritoriji ili majčinska agresija.¹⁵

Mnogi ukazuju, da i pored povezanosti, pojmovi agresija i nasilje nisu podudarni. Tako Zulueta vidi nasilje kao esencijalno ljudsku karakteristiku kojom se u interpersonalne odnose unosi destrukcija (odvija se u društvenom kontekstu), dok je agresija ono što nam je zajedničko sa životinjama.¹⁶ Perelberg razliku vidi u sledećem: dok je agresija kod ljudskih bića zasnovana na biologiji, kao reakcija na ugrožavanje, nasilje je telesno aktuelizovanje agresije sa zadatkom da otkloni opasnost.¹⁷

Bartol-ovi takođe prave razliku između agresije i nasilja: prvu definišu kao „ponašanje koje je određeno namerom da se neka individua fizički ili psihički (ne i socijalno) povredi ili da se uništi neki predmet“.¹⁸ Bitno je zapaziti da nije svako agresivno ponašanje kriminalizovano.¹⁹ Za ove autore, nasilje je „destruktivna fizička agresija koja se primenjuje sa namerom da se povredi druga osoba ili ošteti predmet“. Ono može biti metodično ili nesistematično, trajno ili prolazno, dozirano ili nekontrolisano. Dakle, smatraju oni, sva nasilnička ponašanja su vid agresije, dok sva agresivna nisu nasilnička.²⁰

Inače, i kod određivanja pojma nasilja, u nauci ne postoji jedinstveno mišljenje šta on sve obuhvata. Verovatno najpotpunije razmatranje mogućih odredaba nasilja nalazimo kod norveškog autora Lars Svendsena.²¹ On ukazuje da postoje tri vrste definicija nasilja: a) široke (koje obuhvataju mnoštvo najrazličitijih pojava, kakvo je npr. 'strukturno nasilje'); b) uže (podrazumevaju namerno nanošenje fizičkih i, eventualno, psihičkih povreda čoveku); c) definicije zasnovane na legitimitetu u ovu kategoriju svrstavaju samo takve namerno nanete povrede koje nisu legitimne po pozitivnom zakonodavstvu. Ovaj autor smatra da je definicija pod b) najprihvatljivija²² i koristi već u literaturi navođen izraz za ovakva dela: „lično nasilje“.

U izvesnom smislu, ovu definiciju prihvataju i drugi pisci. Tako Dermot Walsh u *Rečniku kriminologije*²³ napominje da je u pitanju „neprecizan izraz za mentalno

- 15 U širem smislu, agresivnost je određena i u *Defektološkom leksikonu* (A. Marić (ed.) /1999/: *Defektološki leksikon*, Beograd, p. 4) kao: „ponašanje čiji je cilj da se neka osoba ili životinja povrede, ili da se razori neki predmet ili da se kod neke osobe izazove strahovanje“ (naglašavanje Đ.I.). Nije jasno šta u definiciji traži „životinja“ i zašto se izjednačavaju „strah“ i „strahovanje“.
- 16 F. Zulueta /1993/: *From pain to violence: The traumatic roots of destructiveness*, London.
- 17 R. Perelberg /1999/: *Psychoanalytic Understanding of Violence and Suicide*, London, p. 37.
- 18 C. Bartol and A. Bartol /2005/: *Criminal Behavior – A Psychosocial Approach*, Upper Saddle River, p. 241.
- 19 Delatnost policajca koji prilikom hapšenja prema prestupniku koji se opire primenjuje „razumnju“ (proporcionalnu) silu ne može se nikako okarakterisati kao kriminalna.
- 20 Primer je širenje po drugog štetnih i neistinitih vesti.
- 21 L. Svendsen /2006/: *Filozofija zla* (orig. *Ondskapens filosofi*), Beograd, p. 133.
- 22 Svendsen se izričito izjašnjava protiv treće definicije i unošenja pravnog značenja nekog ponašanja u odredbu pojma „nasilje“ ističući da to što policija tuče demonstrante ne menja nasilničku suštinu njihovog delovanja zato što primena sile u tom slučaju ima pravni osnov.
- 23 D. Walsh and A. Poole /1983/: *Dictionary of Criminology*, London, p. 3.

ili češće fizičko ugrožavanje odnosno povredu“ a Gianvittorio Pisapia²⁴ ga određuje kao „svesnu aktivnost čoveka usmerenu protiv drugog lica, kojom se ovaj drugi primorava na nešto protiv svoje volje“. Slično razmišlja i Glasser²⁵ koji nasilje smatra „telesnom reakcijom usmerenom na nanošenje telesne povrede drugoj osobi“.

Elizabet Stanko²⁶ smatra da se ovim izrazom može označiti „svaki oblik ponašanja pojedinca koji namerno pretili ili nanosi fizičku, seksualnu ili psihičku povredu drugima ili sebi samom“. Dakle, ovde se pod nasilničkim ponašanjem smatra i samopovređivanje, što je u literaturi retko zastupano shvatanje.²⁷ Jedan drugi autor²⁸ definiše nasilničko ponašanje kao „akt koji karakteriše primena ili otvorena pretnja primenom sile koja može rezultirati povredom pojedinca“. Katherine Williams vrši analizu ove definicije i ukazuje na ključne osobine nasilničkog ponašanja:

- 1- radi se samo o takvom napadu koji je usmeren na ličnost; dakle, ovde ne spadaju dela usmerena protiv nečije imovine kod kojih se sila ili pretnja ne upućuju čoveku;²⁹
- 2- sam izraz „pretnja“ podrazumeva jasno izraženu nameru napadača da primeni silu;
- 3- uključeni su slučajevi u kojima je napadač upotrebio silu i ona bi sa velikom verovatnoćom dovela do povrede, no u konkretnim okolnostima ona je izostala („promašeni udarac“);
- 4- u definiciji se podrazumevaju određeni elementi namere – tj. svrshodne primene prinude. Otuda se slučajevi nenamernog povređivanja ne mogu označiti kao nasilničko ponašanje.

Autorica na kraju ukazuje da navedena definicija uključuje u taj pojam i dela kod kojih je primena prinude ili pretnje legalna. Otuda, se – da bi se izbegli nespo- razumi – predlaže uvođenje još jednog pojma – „kriminalno nasilje“ kod koga je primena sile ili pretnje protivpravna.³⁰ Ovakav pristup treba prihvatiti jer je prav- ljenje navedene distinkcije od izuzetnog značaja za kriminološka razmatranja pro- blema nasilja.

24 G. Pisapia G. /2002/: *Parole di criminologia*, Padova, p. 231.

25 M. Glasser /1998/: On violence: A preliminary communications, *International Journal of Psycho- Analysis*, vol. 79.

26 E. Stanko /2001/: Violence – in: *Sage Dictionary of Criminology* (e. McLaughlin and J. Muncie eds.), London.

27 Takvo gledište može se na primer naći u literaturi na francuskom jeziku. Tako Yamarellos i Kellens (E. Yamarellos et G. Kellens /1970/: *La crime et la criminologie* (vol.2), Verviers, p. 237) određuju nasilje kao zloupotrebu (fizičke) sile i navode kako tu spada (uz ostala nasilnička dela) i samoubistvo. Naprotiv, neki autori, kao Blumenthal i Lavender (S. Blumenthal and T.Lavender /2004/: *Violence and Mental Disorder – A Critical Aid to the Assessment and Management of Risk*, London, 3) izričito naglašavaju da samopovređivanje (uključujući suicid) ne spada u ponašanje koje se može označiti kao nasilničko.

28 E. Megargee /1966/: Undercontrolled and Over-controlled Personality Types in Extreme Antiso- cial Aggression, *Psychological Monographs*, vol. 80.

29 Samo izuzetno u literaturi se oštećenje tuđe stvari (vandalizam) smatra nasilničkim ponašanjem. –v. A: Jugović /2002/: Vandalizam kao tip društvenog nasilja –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd, p. 353.

30 K: Williams /1991/: *Textbook on Criminology*, London, p. 154.

U literaturi se može naći još jedno gledište koje s pravom sužava i ovako određen pojam nasilja. Francis Pakes i Jane Winstone³¹ ukazuju da nasilnički kriminalitet obuhvata isključivo dela kod kojih dolazi do izražaja *interpersonalno nasilje* – dakle, u njega se ne mogu svrstati genocid i ratni zločini koji imaju prevashodno političku i međunarodnu konotaciju.³²

2. TEORIJE O AGRESIVNOSTI

Kao i kod drugih fenomena kojima se kriminologija bavi, i kod ovog tipa kriminalne aktivnosti mnoštvo teorija nastalo je u nastojanju da se objasni šta dovodi do ovakvih ponašanja. Noviji radovi iz ove oblasti navode sledeće teorije o faktorima koji pojedince vode u agresivno ponašanje. To su:

- a) biološke
- b) psihodinamičke
- c) teorije učenja
- d) kognitivne i
- e) društvene teorije.

Biološke teorije analogiju traže u životinjskom svetu u kome se agresija koristi radi očuvanja vrste, obezbeđenja da najsnažniji dobiju potomstvo i radi obezbeđenja reda u zajednici.³³ Zbog toga ih nazivaju i etološkim (od „*etologija*“ – nauka o ponašanju životinja).³⁴ Tu se kao faktori agresivnosti pominju posedovanje određene vrste holesterola, stanje u nekim režnjevima mozga, koncentracija testosterona i slični činioci.

- 31 F. Pakes and J. Winstone /2007/: *Psychology and Crime – Understanding and tackling offending behaviour*, Cullompton, p. 58.
- 32 Ovdje bi trebalo dodati i dela koja se spadaju u organizovani kriminalitet u kojima (iako podrazumevaju primenu nasilja ili pretnju njime) dominira želja za maksimalizacijom profita, zbog čega ih i svrstavamo u imovinski kriminalitet –v. Đ. Ignjatović i M. Škulić /2010/: *Organizovani kriminalitet*, Beograd, p. 26.
- 33 Marcus Felson (M. Felson /2006/: *Crime and Nature*, Thousand Oaks, p. 347) primećuje da agresija ima važnu ulogu u strukturisanju životinjskih zajednica i ljudskog društva. Poziva se na rezultate istraživanja jednog norveškog zoologa (Thorlief Schjelderp-Ebbe) koji je 1913. godine izučavao odnose u živinskoj zajednici i otkrio tzv. „poredak kljucanja“. U toj sredini dominira petao koji može ključati sve ostale jedinke. Nijedna od njih mu se ne sme suprotstaviti, a ako to učini, dolazi do agresije posle koje se ulazi u miran period u kome se zna „kome je gde mesto“. I među ostalim članovima ovakve zajednice zna se ko nad kim dominira. Ova kategorija „poretka kljucanja“ mnogim naučnicima je poslužila kao objašnjenje kako se strukturise autoritet u maletničkim grupama, ali i kao metafora za ulogu koju novac, status, moć, popularnost ili lepotu imaju među odraslim članovima ljudskog društva. Tako je ona počela da gubi osnovno značenje, a kada je Robert Andrey (R. Andrey /1966/: *Territorial Imperative: A Personal Inquiry Into the Animal Origins of Property and Nations*, New York) „poredak kljucanja“ iskoristio da objasni ne samo oblike nejednakosti i distribuciju moći u svakoj ljudskoj zajednici, nego i odnosima među nacijama, postalo je očito da joj je dato preširoko značenje.
- 34 Poznati predstavnici su Konrad Lorenz (K. Lorenz /1966/: *On aggression*, New York) koji je uveo u ovu oblast pojmove „prostor – teritorija“ (čije ugrožavanje dovodi do agresije), „ritualizovana agresija“ i „razlika u nivou“ i Desmond Morris (D. Morris /2005/: *Goli majmun* (orig. *The Naked Ape*), Beograd, p. 163) koji tvrdi da i ljudi, kao i životinje, primenjuju agresiju kako bi nametnuli svoju vlast u društvenom poretku ili na određenoj teritoriji.

Psihodinamičke teorije fundiraju se na Freud-ovom učenju koje polazi od instinkata,³⁵ odn. stava da se akumulirana unutrašnja energija prazni kroz agresiju. Oni koji mogu kontrolisati takvo pražnjenje, doživljavaju „katarzu“ ili kroz aktivno učešće u socijalno dopuštenim aktivnostima koje su pogodne za takvo pražnjenje (bavljenje borilačkim sportom) ili njihovim posmatranjem. Storr³⁶ navodi da je Freud u prvim radovima smatrao agresiju beznačajnom pojavom u odnosu na seksualnost. Tek kasnije je počeo da proučava nagon razaranja.³⁷ Čini se da je prekretnicu u odnosu psihoanalize prema agresiji označila kategorija „težnja za moći odn. superiornošću“ koju je Adler uveo 1908. Ego-psiholozi su smatrali da se agresivni instinkti moraju sublimisati ili otkloniti; Neofrojdijanci ističu sociokulturne korene agresivnosti. Zastupnici teorije privrženosti (e: *attachment theory*) naglašavaju uticaj odnosa koje je pojedinac imao u ranoj mladosti na remećenje društvenih interakcija u odraslom dobu.

Teorije učenja skreću pažnju na procese nagrađivanja / pojačavanja kao važne činioce agresivnog ponašanja u situacijama kada se nastoji ostvariti unapred postavljeni cilj (ostvarenje materijalne dobiti ili izbegavanje stimulusa koji izazivaju odvratnost). Ovde se javlja i hipoteza o vezi frustracije i agresije po kojoj prva vodi u drugu u zavisnosti od vrednosti koju ima željeni cilj i nivoa frustracije. Kažnjavanje može inhibirati agresiju, ali je može i pojačati.

Kognitivne teorije ukazuju na uticaj iskrivljenih saznanja o žrtvama na pojačavanje agresije. S druge strane, moralna evaluacija svojih postupaka može voditi smanjenju agresije.

Poslednja grupa teorija (*društvene*) javlja se u više varijanata: teorije o socijalnoj strukturi objašnjavaju agresiju kao pokušaj da se izađe iz bede i siromaštva; teorije socijalnog procesa tvrde da socijalizacija kroz kontakte sa institucijama i društvenim organizacijama pojedinca vodi u nasilje; teorija neutralizacije ukazuje kako se opravdava sopstveno agresivno ponašanje; teorija socijalne kontrole pokazuje kako direktna (kroz kažnjavanje) i indirektna (kroz društvenu afilijaciju – pridruživanje) kontrola sprečava nasilništvo; teorija etiketiranja objašnjava nasilničko ponašanje kroz mehanizme primarne i sekundarne devijacije.³⁸

3. FAKTORI KOJI DOVODE DO KRIMINALNOG NASILJA

Uzimajući u obzir njihovu prirodu, možemo razlikovati:

- subjektivne ili lične i
- spoljne.

35 Caprara i Cervone (G.Caprara, D.Cervone /2010/: *Ličnost – determinante, dinamika i potencijali* (orig. *Personality: Determinants, Dynamics and Potentials*), Beograd, p. 83) navode da Freud instinkte (n. *Trieb*) vidi kao psihološke predstavnike telesnih impulsa i tako oni povezuju um i telo. Svaki od njih ima četiri karakteristike: izvor; cilj; objekt; i pokretačku silu.

36 A. Storr /1989/: *Ljudska agresivnost* (orig. *Human Aggression*), Beograd, p. 17.

37 Više o evoluciji Freudovog gledanja na agresivnost i destruktivnost –v. E. Fromm, *op. cit.* p.:275 et seq.

38 D. Semple, R.Smyth, *op. cit.*

3.1. Lični činioci

Kada se radi o ličnim crtama koje dovode do nasilničkog ponašanja, oni se načelno mogu podeliti u dve velike grupe: na psihičke i biološke.

A) Psihički faktori

Ovde bi trebalo uzeti u obzir kako psihičke osobine i procese koji karakterišu psihički zdrave osobe, ali i lica koja poseduju određene duševne smetnje. Ovakvu podelu neophodno je napraviti, bez obzira koliko je svakom ko se u ovu oblast imalo udubi jasna uslovnost dihotomije: bolesno – zdravo,³⁹ odnosno odstupajuće – normalno.⁴⁰ Te kategorije ne variraju samo u vremenu, nego i u različitim savremenim društvima (odnos prema psihoaktivnim supstancama ili oblicima ispoljavanja seksualnosti).

Međutim, sva današnja društva prave, naročito u kaznenom pravu, razliku između onih lica koje smatraju odgovornim za svoje postupke, zbog čega bivaju sankcionisana za svoja dela (znao šta čini i hteo to) i one prema kojima takva reakcija ne dolazi u obzir. Zbog toga će izlaganje o psihičkim činiocima koji se mogu dovesti u vezu sa agresivnim ponašanjem započeti sa jednom od najmanje određenih kategorija u nauci.

3.1.1. Mentalni poremećaji

Zbog očigledne činjenice da među pojedincima koji se ponašaju agresivno ima i onih sa određenim mentalnim abnormalnostima, mnogi izvlače zaključak o povezanosti ovih pojava, odn. da je to ponašanje izazvano navedenim poremećajima⁴¹. Ovakva argumentacija traži kritički osvrt, ali pre toga, potrebno je razjasniti šta se podrazumeva pod izrazom „mentalni poremećaj“. A to nije nimalo lak zadatak – ne samo zbog njegove kompleksne prirode,⁴² nego i zbog toga što njegovo značenje zavisi od konteksta u kome je upotrebljen.⁴³

39 Milovanović (R. Milovanović /2005/: *Psihologija kriminaliteta*, Beograd, p. 81 et seq) navodi mišljenja mnogih savremenih psihijatara kako potpuno duševno zdravih ljudi i nema ili su veoma malobrojni. Ovaj autor ne deli potpuno njihovo gledište i smatra da bi takva lica („zdrave ličnosti“) trebalo da zadovolje tri kriterijuma: a) intelektualna efikasnost; b) socijalna adekvatnost; i c) emocionalna zrelost.

40 Psihijatri, kako se smatra, vrlo olako etiketiraju mnoga devijantna ponašanja kao „mentalni poremećaj“ (sa svim posledicama koje to po tako označena lica ima). Interesantno je iskustvo grupe psihijatara koji su simulirali (i to vrlo nevesto) simptome duševne bolesti. Neznajući da se radi o eksperimentu, njihove kolege su ih bez mnogo udublivanja, poslale u duševnu bolnicu, a onda kada su ovi prestali da simuliraju simptome, vrlo teško se odlučivali da ih iz ustanove otpuste. Da apsurd bude veći, prvi koji su – mnogo pre od stručnjaka – primetili da se radi o zdravim osobama, bili su duševni bolesnici. Rezultati ovog eksperimenta objavljeni su u članku Davida Rosenhana sa karaktrističnim nazivom *Biti zdrav na nezdravim mestima* (–v. M. Popović /1979/: *Socijalni pristupi normalnosti –in: Normalnost i psihijatrija* (Ignjatović M. ed.), *Avalske sveske*, vol. 2, Beograd, p. 15 et seq).

41 Interesantan je podatak koji se navodi u jednoj novijoj monografiji (S. Blumenthal and T.Lavender /2004/: *Violence and Mental Disorder – A Critical Aid to the Assessment and Management of Risk*, London, p. 15) da 80% Amerikanaca smatra da su mentalno bolesni ljudi skloniji da izvrše nasilnički zločin od drugih ljudi.

42 Poslednjih decenija sam pojam „mentalni poremećaj“ je problematizovan jer se ukazuje da on, pored medicinskih i pravnih, otvara mnoge filozofske, ideološke i konceptualne dileme –v. P. Opalić /2008/: *Psihijatrijska sociologija*, Beograd, p. 47 et seq.

43 Priređivači *Rečnika forenzične psihologije* (G. Towl et al. (eds.) /2008/: *Dictionary of Forensic Psychology*, Cullompton, p. 105) naglašavaju da reč „mentalni poremećaj“ nema isto značenje u svakod-

Pod „mentalnim poremećajima“ tradicionalno se smatraju svi poremećaji ponašanja i psihičke strukture koji menjaju univerzalne osobine ljudske prirode. Po tom gledištu, tu spadaju psihoze i neuroze, mentalne deficijencije, alkoholizam, kao i poremećaji u dečijem ponašanju.⁴⁴

U već navedenom radu Blumenthala i Lavendera⁴⁵ može se naći i stav da izraz „mentalni poremećaj“ obuhvata psihičke poremećaje (shizofrenija, shizo-afektivni poremećaj i manična depresija) i poremećaje ličnosti. Pisci *Oksfordskog udžbenika psihijatrije* govore o „mentalnim i poremećajima ponašanja“ i tu ubrajaju veliki broj pojava:

- organske, uključujući i simptomatske mentalne poremećaje: demencija i Alchajmerova /Alzheimer/ bolest; mentalni poremećaj izazvan povredama mozga, disfunkcijom i telesnom bolešću; poremećaje ličnosti i ponašanja koji nastaju kao posledica bolesti mozga, njegovog oštećenja ili disfunkcije;
- mentalne i poremećaje u ponašanju koji su posledice zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (alkohol, narkotici, kafa, nikotin, rastvarači);
- shizofrenija, shizotipski poremećaj i deluzije (obmane u koje se bolesno veruje);
- manično – depresivni poremećaj;
- neuroze, stresom i somatski izazvani poremećaji: poremećaj u ishrani, (ne-organskim činiocima izazvan) poremećaj sna, seksualna disfunkcija, mentalni i poremećaji ponašanja izazvani porođajem i zloupotrebe materija koje ne izazivaju zavisnost (antidepresanti, laksativi, vitamini, steroidi ...);
- poremećaji ličnosti i ponašanja odraslih: specifični poremećaji ličnosti (paranoidnost, shizoidnost, disocijacija...); oni izazvani katastrofama ili bolešću; izazvani navikama i impulsima (patološko kockanje, piromanija, kleptomanija, trihotilomanija –povlačenje sopstvene kose kao posledica stresa); poremećaji rodnog identiteta (transseksualizam, transvestitizam); poremećaji seksualne orijentacije (fetišizam, voajerizam, egzibicionizam, pedofilija, sadomazohizam); psihički i poremećaji ličnosti povezani sa seksualnim odrastanjem;
- mentalna retardiranost;
- poremećaji u psihološkom razvoju: poremećaj u govoru i savladavanju jezika; u usvajanju školskih navika; poremećaj motorne funkcije; poremećaji u odrastanju (dečji autizam, Retov /Rett/ i Aspergerov sindrom);
- poremećaji u ponašanju i emocijama obično povezani sa dečijim dobom i odrastanjem: hiperkinetički (poremećaj hiperaktivnosti); poremećaji ponašanja i raspoloženja (depresivnost); emocionalni poremećaji specifični

nevnom životu, u medicini i pravu. U prvom slučaju, misli se na svaki poremećaj uma, u smislu otklona od onoga što podrazumevamo pod zdravljem, odstupanje od onoga što se podrazumeva pod normalnim sistemom ili redom stvari. U tom smislu i britanski Zakon o mentalnom zdravlju (*Mental Health Act*) iz 2007. određuje ovaj pojam kao „svaki poremećaj ili slabost uma“.

44 D. Krstić, *op. cit.* p. 317.

45 S.Blumenthal and T. Lavender, *op. cit.* p. 4.

za dečije doba (strah od napuštanja i odvajanja, fobije, rivalitet sa braćom i sestrama); tikovi.⁴⁶

Nabrajanje ovog mnoštva stanja i ponašanja koji se označavaju kao mentalni i poremećaji ponašanja, jasno ukazuje na promenljivost kategorije.⁴⁷ Međutim, to nas ne približava odgovoru na početno pitanje: da li navedeni poremećaji uma i ponašanja dovode do agresije? Kako sa pravom ističe Kevin Howells,⁴⁸ kada bi ovo bilo tačno, trebalo bi da lica koja se agresivno ponašaju budu češće mentalno poremećena od ostalih koji naginju nasilju; s druge strane, sva lica sa navedenim mentalnim osobinama trebalo bi da budu u većem riziku da pribegnu agresiji od prosečnih građana. Istraživanja na koja se ovaj autor poziva ne potvrđuju takve hipoteze.

On navodi tri takva ispitivanja: prvo u kome je Prins⁴⁹ rezimirao 20 studija o rasprostranjenosti mentalnih poremećaja među „stanovnicima“ kaznenih ustanova i tvrdi da su njima dobijeni podaci „krajnje kontradiktorni“, drugim rečima da ne podržavaju navedene pretpostavke. Drugo istraživanje je ono u kome je Guze⁵⁰ proučavao nekoliko stotina prestupnika prema kojima su vođeni krivični postupci ili su se nalazili na izdržavanju kazne u američkoj državi Misuri – zaključak je bio da se među njima nalazi vrlo mali broj mentalno poremećenih lica. Najzad, Gunn je sa saradnicima⁵¹ proučavao populaciju u dve britanske kaznene ustanove i konstatovao da između 20–30% tih lica ima određene psihičke smetnje (od čega polovina crte depresije, a trećina teskobu). Alkoholizam i zloupotreba narkotika su bili relativno česti, a shizofrenija vrlo retka. Ono što je posebno bitno, je da sva tri istraživanja ukazuju kako se i u slučajevima da agresivno ponašanje koincidira sa mentalnim poremećajima, ovi poslednji ne mogu smatrati uzrocima takvog ponašanja.

I Kratcoski i Kratcoski⁵² navode da je jedna velika evaluativna studija sprovedena u Sudu za maloletnike u Baltimoru pokazala je da više od 80% mladih koji su se zbog izvršenog krivičnog dela našli pred sudijama predstavljaju normalne osobe – istina sa određenim antisocijalnim crtama ličnosti, dok je mala grupa (12–17%) patila od intelektualne defektnosti ili su imali ozbiljne emocionalne i slične psihičke smetnje. Zato se navodi da mentalno obolela lica čine bizarnu, ekstremnu i nepredvidivu grupu koju je skoro nemoguće razlikovati od ostalih prestupnika. Jedino bi akti torture, brutalnosti, sadizma ili paljevine bili spoljni indikator da se možda radi o takvim licima.⁵³

46 D. Semple, R.Smyth, *op. cit.* p. 927 et seq.

47 William Cockerham (W. Cockerham /2000/: *Sociology od Mental Disorders*, New Jersey, p. 4) podseća da američki psihijatri od 70-tih godina XX veka kao mentalni poremećaj više ne smatraju homoseksualizam, kao što se više u ovu kategoriju ne svrstavaju ni depresija, mentalna retardiranost, histerija ili 'moralno ludilo' (o 'moralnom ludilu', koje je u ranijoj književnosti bilo drugo ime za bezosečajnost –v. J. Glaser J. /1963/: *Opća psihopatologija sa posebnim osvrtom na krivično pravo*, Zagreb, p. 48.

48 K. Howells /1982/: Mental disorder and violent behaviour –in: M. Feldman (ed.): *Developments in Study of Criminal Behaviour*, Chichester, p. 164.

49 H. Prins /1980/: *Offenders, Devinats or Patients? An Introduction to the Study of Sociofoensic Problems*, London.

50 S. Guze /1976/: *Criminality and Psychiatric Disorder*, New York.

51 J. Gunn et al. /1978/: *Psychiatric Aspects of Imprisonment*, London.

52 P. Kratcoski and L. Kratcoski /1996/: *Juvenile Delinquency*, Upper Saddle River, p. 45.

53 Istina, kod nekih dela, došlo se do nešto drugačijih podataka. Tako je Shaw sa saradnicima (J. Shaw et al. /1999/: *Mental disorder and and clinical care in people convicted of homicide: na-*

Fulero i Wrightsman⁵⁴ takođe navode da, za razliku od laičkog verovanja, poznati psiholozi (izričito navode Monahana) smatraju da između mentalnih poremećaja i nasilništva postoji samo slaba povezanost. Po njemu, dosadašnja naučna saznanja ne potkrepljuju hipotezu da između mentalnih poremećaja i agresivnog ponašanja postoji uzročna veza.⁵⁵ Uz napomenu da se u literaturi mogu naći i drugačija stanovišta,⁵⁶ treba konstatovati ono oko čega nema spora je da neke od manifestacija psihičkih i poremećaja ličnosti mogu uticati na agresivno ponašanje, pa će o njima biti reči u nastavku.

3.1.2. Psihopatske crte

Pre samog izlaganja, potrebno je dati jedno objašnjenje. U najnovijoj literaturi⁵⁷ ukazuje se kako su u nekim zemljama izrazi kao „psihopatija“, „psihopatski mentalni poremećaj“ i „psihopata“ napušteni. Tako je britanski Zakon o mentalnom zdravlju (*Mental Health Act* – MHA) iz 2007. izvršio reviziju odredaba istoimenog zakona iz 1983. i izraz „psihopatski poremećaj“ izostavio iz popisa mentalnih poremećaja.⁵⁸

Bez obzira na tu činjenicu, ovde ćemo izložiti uticaj psihopatije na vršenje nasilničkih dela pre svega zato što ona, po mnogim kriminolozima, ima važnu ulogu u nastanku navedenih ponašanja.⁵⁹ Psihopate su, kako navodi Howitt⁶⁰ lica koja po-

tional clinical survey, *British Medical Journal*, vol. 318, n° 8) iz medicinskih evidencija utvrdio kako je u godinama 1996–97. među 500 ubica u Engleskoj i Velsu njih 44% u toku života imalo mentalne poremećaje, a 14% su bili duševno bolesni. I za profilaksu ovakvih dela, naročito važan podatak: njih 8% imalo je kontakt sa servisima za mentalno zdravlje u godini koja je prethodila zločinu.

54 S. Fulero S. and L. Wrightsman /2009/: *Forensic Psychology*, Belmont, p. 136.

55 Ovo utoliko pre važi za odnos ovakvih stanja i ponašanja sa kriminalitetom uopšte. Aćimović (M. Aćimović /1987/: *Psihologija zločina i suđenja*, Beograd, p. 132), na primer, izričito naglašava da je „veza mentalnih defektnosti sa kriminalitetom relativno mala“. ‘Ovu činjenicu posredno dokazuje i Seymour Halleck u knjizi *Mentalno poremećen prestupnik* (S. Halleck /1987/: *Mentally Disorder Offender*, Washington, p. 4), navodeći da procenat osuđenika za krivična dela kojima je potreban neki psihijatrijski tretman (između 15–20%) nimalo ne odstupa od procenta lica sa takvom potrebom u opštoj populaciji.

56 Antony Maden (A. Maden /2009/: *Treating Violence*, Oxford, p. 23) tako tvrdi da su povezanost nekih od oblika mentalnih poremećaja, kakve su psihopatija, zloupotrebe alkohola i narkotika s jedne i nasilničkog ponašanja s druge strane, nesporna – u istoj meri u kojoj pušenje i rak pluća koincidiraju. I u našoj literaturi može se naći podatak da među „štićenicima“ zavodskih ustanova za maloletne prestupnike ima veći broj mentalno poremećenih (M. Ljubičić /2011/: *Porodica i delinkvencija*, Beograd, p. 143).

57 D. Semple, R.Smyth, *op. cit.*, p. 444.

58 Anthony Storr (*op. cit.*, p. 144) piše da je i 1959. kada je izraz „psihopatija“ unet u MHA to učinjeno i pored protivljenja mnogih psihijatarata koji su smatrali da je „nedovoljno precizan“.

59 Drugi razlog nalazi se u tome što činjenica da su se britanski, američki, ruski ili kineski psihijatri dogovorili da nešto ne smatraju poremećajem ne predstavlja nikakvo Sveto pismo. Mnoštvo takvih odluka doneto je kao plod kompromisa i pritiska uticajnih grupa i farmaceutskih i sličnih kompanija, a kasnije je nametnuto drugima kao dogma čije usvajanje često vodi u nepotrebne društvene konflikte u mnogim državama. To što su psihijatri bilo koje zemlje ili njihova internacionalna udruženja neko od ponašanja skinuli sa liste patoloških, ne znači automatski da su takva dela za društvo prestala da budu devijantna (devijantnost, naravno, nije isto što i duševni poremećaj).

60 D.Howitt /2009/: *Introduction to Forensic & Criminal Psychology*, Harlow, p. 476.

kazuju hroničnu nemoralnost i antisocijalna ponašanja. U literaturi odavno postoje neslaganja šta su ključni činioci koji do psihopatije dovode, pa se tako navode⁶¹ genetski uticaji, patologija mozga, hromozomska nenormalnost, kao i deprivacije u mladosti (razbijena porodica, gubitak roditelja, bolnički ili smeštaj u vaspitnu ustanovu, nedostatak psihičke i emocionalne podrške).⁶²

Bez obzira na ove dileme, nesporno je da zbog navedenih osobina, mnogi smatraju da su pojedinci sa psihopatskim tendencijama (odn. sociopatske i antisocijalne ličnosti, kako ih još nazivaju)⁶³ skloniji da preduzmu nasilničke akte od drugih. Sociopate se najčešće smatraju pojedincima koji nisu dovoljno socijalizovani. Oni ne poseduju izgrađen vrednosni sistem i manje su u stanju da uspostave odnose lojalnosti sa drugim pojedincima ili grupama; sebični su, neodgovorni, impulsivni, nepažljivi i stran im je svaki osećaj krivice; lako padaju u frustraciju i skloni su da druge krive za svoje loše ponašanje. Neki kao Cleckey⁶⁴ smatraju da su izrazi psihopata i sociopata vrlo široki i često se koriste za označavanje svakog ko krši pravne norme.⁶⁵

Curt Bartol⁶⁶ ukazuje da drugi, kao Guze⁶⁷ sociopatom nazivaju lice koje je imalo problema sa policijom, a uz to se za njega mogu vezati najmanje dve od dole navedenih osobina:

- učešće u više (po posledicama) teških tuča;
- delinkvencija u toku školovanja;
- prazan dokument o radnom angažovanju;
- period patološke potrebe za promenom mesta boravka;
- bežanje od kuće.

Kod žena, treba uzeti u obzir i to što je registrovana kao prostitutka. Ovaj autor ukazuje da se sociopatija ne može izlečiti i da ih sve treba „staviti pod ključ“ pre no što dođu u zrelo doba. Ovo bi, kada bi se primenilo, dovelo do preduzimanja niza, pravno i etički dubioznih, represivnih mera prema ljudima koji nikada nisu izvršili krivično delo i verovatno to nikada neće ni učiniti. Takođe, na ovaj način posredno se tvrdi kako se sociopate mogu (i to nepogrešivo) identifikovati. Zbog toga se i navodi⁶⁸ da je za krivično pravosuđe psihopatija najznačajnija kliničko psihološka kategorija.

61 F. Schulsinger /1977/: Psychopathy: Heredity and Environment –in: *Biosocial Bases of Criminal Behavior* (Mednick S. and Christiansen K, eds.), New York, p. 122.

62 Često se u pokušaju objašnjenja etiologije psihopatije navode rezultati jednog istraživanja u kome je u periodu 1927–1947 proučavano 5.483 usvojenika u Kopenhagenu. Pokazalo se da je nasledni faktor najčešće korelirao sa psihopatijom (–v. F. Schulsinger, *op. cit.*, p. 125.)

63 U našoj literaturi Danka Radulović (D. Radulović /2006/: *Psihologija kriminala– psihopatija i pretsupništvo*, Beograd, p. 69) ukazuje da se psihopatija ne može izjednačiti sa antisocijalnim poremećajima ličnosti.

64 H. Cleckey /1976/: *The Mask of Sanity*, St. Louis.

65 Ovu tezu posredno dokazuju rezultati više istraživanja o broju psihopata/sociopata u prestupničkoj populaciji koji su krajnje kontradiktorni: njihovo učešće varira od 5,6% (Thompson, 1937. god, uzorak 1.380 lica) do čak 70% (Guze, 1976, 289) –v. H. Prins, *op. cit.*, p. 46.

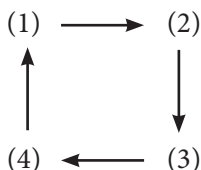
66 C.Bartol /1980/: *Criminal Behavior – A Psychosocial Approach*, Englewood Cliffs, p. 59.

67 S. Guze, *op. cit.*

68 R. Hare /1998/: *The Hare PCL-R: some issues concerning its use and misuse, Legal and Criminological Psychology*, vol. 3.

Ovakvi stavovi su verovatno preterani jer se ovde često u objašnjenju koristi cirkularni način zaključivanja. Howitt⁶⁹ daje primer:

(1) pitanje: zašto je neko izvršio težak nasilnički zločin → (2) odgovor: zato što je psihopata → (3) pitanje: kako znamo da je u pitanju psihopata → (4) odgovor: zato što je izvršio težak nasilnički zločin. Dakle, misaoni tok kreće se u krugu:

I još jedna napomena za kraj, koja se naslanja na prethodnu argumentaciju: Drislane i Parkinson,⁷⁰ pišući o violentnim predatorima (koji su često izvršio seksualnih krivičnih dela) ističu da oni obično svrstavaju u psihopate, ali i posebno naglašavaju da sve psihopate nisu istovremeno i nasilnici.

3.1.3. Hiperaktivnost i teškoće u učenju

Hiperaktivnost ili hiperkinezija je poslednjih godina aktuelna unutar bioloških tumačenja kriminaliteta, a otkrivena je kod školske dece koja imaju problema sa disciplinom jer se impulsivno ponašaju. Takođe, tražene su i moguće veze između kriminalne aktivnosti mladih i teškoća u učenju. One se ispoljavaju kao disleksija (ili „slepilo za reči“ – po obliku slične reči se ne razlikuju); afaziju (teškoće u govoru i slušanju određenih reči); hiperkinezija (neodoljiva potreba za angažovanjem mišića). Ovakvi poremećaji češći su kod dečaka, nego kod devojaka (odnos 4: 1), a ukupni pokazatelji govore da ih ima 5 – 10% u ukupnoj populaciji dece mlađe od 10 godina. Neki autori konstatuju da je među maloletnicima koji su već vršili krivična dela visok procenat onih sa nesposobnošću učenja. U Virdžiniji, od 100 takvih maloletnika, čak 57% su imali problema sa učenjem, dok ih je u Kaliforniji bilo čak 80%.⁷¹

3.1.4. Odsustvo (samo)kontrole

Jedno od najpoznatijih objašnjenja nasilničkog ponašanja dao je Megargee. Po njemu, do nasilja dolazi kada snaga podsticaja da se ono ispolji (obično je to bes) nadjača sposobnost pojedinca da ga kontroliše. Gubljenje kontrole on vidi kao najopasniji faktor koji dovodi do kriminalnog nasilničkog akta i to kod dve vrste ljudi – kako kod onih koji ne mogu da se kontrolišu, tako i kod onih kod kojih je ta kontrola previše izražena. Kada nastane situacija u kojoj je potencijalni rizik da do agresivnog ponašanja dođe visok, lica iz prve navedene grupe ne čine ništa da obuzdaju nasilničko ponašanje.

S druge strane, ljudi koji imaju jaku (samo)kontrolu obuzdaće svoju agresivnost u okolnostima u kojima većina drugih pribegava nasilničkom ponašanju. Ti,

69 D. Howitt, *op. cit.*, p. 374.

70 R. Drislane and R. Parkinson /2005/: *Nelson Criminology Dictionary*, Toronto, p. 149.

71 P. Kratcoski and L. Kratcoski, *op. cit.*, p. 29.

obično miroljubivi pojedinci, mogu se međutim takođe naći u situaciji u kojoj njihova osećanja izbiju u prvi plan. Tada i oni mogu u trenutku izvršiti teško nasilničko delo. Karakteristika takvih dela koja vrše ova lica je nesklad nivoa nasilja i nivoa provokacije. Naime, kako tvrdi Megargee,⁷² većina ljudi stekne u životu predstavu koje forme agresivnosti (obično ljutnja i sitniji izlivi besa) su odgovor na provokaciju koje mogu biti prihvaćene. Lica sa prekomernom (samo)kontrolom nemaju takvo iskustvo i otuda se događa da stepen agresivnosti njihovog dela očigledno daleko prevazilazi težinu provokacije koja ga je izazvala.

Ovu teoriju dalje je razvio Blackburn⁷³ koji je testirao 56 ubica koje su bile smeštene u duševnim bolnicama i podelio ih u četiri grupe – prve dve su podvrste lica sa slabom (samo)kontrolom. To su:

- 1) psihopate i
- 2) pranojno agresivne ličnosti;

druge dve grupe su varijeteti lica sa snažnom (samo)kontrolom. U pitanju su:

- 3) kontrolisano-represivni i
- 4) potišteni-inhibirani pojedinci.

Slične rezultate ovaj autor dobio je, kako navodi Katherine Williams⁷⁴ i pri procenjanju lica sklonih nasilničkom ponašanju koja nisu hospitalizovana, a McGurkovi⁷⁵ su otkrili da se i među nenasilnim pojedincima može naći veliki broj lica iz tri napred navedene grupe. Među njima nema jedino potišteno-inhibiranih.

3.1.5. Delovanje frustracije; bes i mržnja; zavist

Još 1939. Dollard i saradnici su formulisali „frustracija – agresija hipotezu“. Osujećenje u postizanju željenog cilja (frustracija) prema kasnijim autorima⁷⁶ izaziva tzv. „negativni efekat“ – naziv za osećanja, sećanja i istovremeni doživljaj besa i straha. On nije, dakle, posledica samo neželjenog toka događaja, nego i viđenja budućeg razvoja stvari. U tom okviru, frustracija ne dovodi samo do agresije, nego i do pasivnog, nekonfrontirajućeg držanja, koje se često manifestuje kao depresija. Monahan je sa saradnicima⁷⁷ ukazao da i depresivno stanje u kome se pojedinac nalazi može voditi u agresivnost.⁷⁸

72 E. Megargee, *op. cit.*

73 R. Blackburn /1971/: Personality Types among Abnormal Homicides, *British Journal of Criminology*, n^o1, p. 14 et seq.

74 K. Williams, *op. cit.*, p. 157.

75 B. McGurk and R. McGurk /1979/: A New Approach to Eysenck's Theory of Criminality, *Personality and Individual Differences*, vol. 2.

76 L. Berkowicz /1989/: Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation, *Psychological Bulletin*, vol 106.

77 J. Monahan et al. /2001/: *Rethinking Risk Assessment: The MacArthur Study of Mental Disorder and Violence*, Oxford.

78 U ranijim radovima Berkowicz (L. Berkowicz /1969/: Frustration-aggression hypothesis revisited –in: *Roots of aggression* (Berkowicz L. ed.), New York, p. 124) tvrdi da je agresija jedini mogući odgovor na frustraciju. Proces se odvija u tri koraka: 1) ličnost je onemogućena da ostvari željeni cilj; 2) frustracija generiše bes; 3) bes je predisponira za (ili neposredno vodi u) agresivno ponašanje.

Pakes i Winstone⁷⁹ navode ovde i „teoriju o prenosu uzbuđenja“ (e. *excitation-transfer theory*). Tipična situacija koja objašnjava ovu pojavu je kada lice ne može agresijom odgovoriti na ponašanje onoga koji izaziva frustraciju (npr. zbog višeg položaja u hijerarhiji), pa je zbog toga usmerava na druge („nedužne“) osobe. To je dokazao Zillmann sa saradnicima⁸⁰ kada je provocirao reakciju pojedinaca koji nisu mogli da uzvrate na iritirajuću buku ili zadiranje u telesni integritet. Što je provokacija bila snažnija, jači je bio i „negativni efekat“, kao i ispoljena agresivnost i potreba da se ona ispolji neposredno.

Još je Darwin ukazao na mehanizam kojim se bes (koji je često posledica frustracije) transformiše u agresiju. Navodeći niz zajedničkih karakteristika ispoljavanja besa između pripadnika ljudskog roda i životinja, on vrlo upečatljivo ukazuje da u tim slučajevima kod čoveka dolazi do pojačanog rada srca i protoka krvi, lice pocrveni, vene na čelu i vratu se šire. Mišići se skupljaju, telo se uspravlja, spremno na trenutno dejstvo, uobičajeni su gestovi kao podizanje ruku sa skupljenim pesnicama, kao da ćemo udariti protivnika. Malo je ljudi koji u takvoj situaciji ne preduzimaju pokrete koji simuliraju da će udariti ili odgurnuti drugoga. Usta se otvaraju, pokazuju se stisnuti zubi, kao da ćemo ujesti nekoga.⁸¹

Slične besu su i reakcije koje prate mržnju, koja se od besa razlikuje po tome što je bes trenutna reakcija, dok je mržnja trajna. Ona izvor ima u nedopadanju, negativnoj nastrojenosti prema nekome; s druge strane, povezana je sa strahom.⁸² Mržnja je pokretač velikog broja nasilničkih dela, koje kriminologija – zbog osobina koje imaju i težine posledica – izdvaja u posebnu grupu: „zločini mržnje“ (e. *hate crimes*).

U jednoj od retkih knjiga koje su posvećene značajnom pokretaču ljudskog delovanja – zavisti, Helmut Schoeck⁸³ navodi da ona može dovesti i do vršenja najtežih dela kao što su ubistva. Tako je decembra 1963. u Njujorku ubijen mladi košarkaš jednog studentskog kluba neposredno posle pobeđe koju je izvojevala njegova ekipa. Ubica, navijač ekipe gubitnika rekao je sudu da je morao lišiti života tog samouverenog, zgodnog sportistu. Još teži slučaj desio se takođe u SAD kada su u proleće 1967. podmetnuta tri požara na Cornell Univerzitetu. U trećem, poslednjem incidentu, stradalo je osam studenata i njihov profesor. Zapanjujuće je što su se svi oni desili u delu Univerziteta namenjenim vanredno nadarenim studentima koji su dobili mogućnost da doktoriraju za šest, umesto uobičajeni deset godina od upisa na fakultet. Takvu je mogućnost imalo 45 od 13.000 studenta koji su pohađali ovaj elitni američki univerzitet i da motivi ovog masovnog ubistva budu jasniji (policija je ubrzo rasvetlila zločin), svi poginuli studenti bili su članovi „grupe izuzetnih“.⁸⁴

79 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit.*, p. 61.

80 D. Zillmann et al. /1974/: Excitation Transfer from Physical Exercise to Subsequent Aggressive Behavior, *Journal of Experimental Social Psychology*, vol. 8.

81 C. Darwin /2009/: *Izražavanje emocija kod čoveka i životinja* (orig. *Expression of the Emotions in Man and Animal*), Beograd, p. 244.

82 J. Drever /1978/: (Penguin) *Dictionary of Psychology*, Harmondsworth, p. 116.

83 H. Schoeck /1987/: *Envy- A Theory of Social Behaviour*, Indianapolis, p. 129.

84 Schoeck iznosi smelu tvrdnju: kako je istraga pokazala da je ubica Američkog predsednika Kennedy-ja H. Oswald delo izvršio zato što je bio svestan da je omiljeni predsednik SAD bio sve ono što ovaj nikada neće biti (mlad, zgodan, uspešan i omiljen u narodu).

Ovaj autor zbog toga koristi izraz „osvetničko nasilje“ (e. *vengeful violence*) za sva dela koja se vrše iz zavisti i ljubomore i kao prvi pisani primer takvog ponašanja navodi priču o Kainovom bratoubistvu iz Starog zaveta. Takva dela karakteristična su za impotentne (ne samo u seksualnom smislu) i nesposobne osobe. Gubljenje samopouzdanja one kompenzuju napadom na one koji su uspeli da postignu ono što je napadačima nedostupno. Nije zbog toga čudno što su u (tadašnjoj) Zapadnoj Nemačkoj takva dela najčešće vršile izbeglice i njihovi potomci koji nisu u stanju da sebi priušte ono što mogu starosedeci, kao ni to da gro maloletničkog kriminaliteta u SAD spada u ovu kategoriju.⁸⁵ Pišući o načinu na koji frustrirani, zavidni i ogorčeni mladi ljudi reaguju na nemogućnost da sebi priušte potrošna dobra čije posedovanje je u njihovoj generaciji postalo statusni simbol, bračni par Glueck⁸⁶ navodi logiku kojom se upravljaju: pokvariti zadovoljstvo drugima, takve stvari niko više neće imati; one više neće nikome poslužiti kao sredstvo da stekne nadmoć nad drugima.

3.1.6. Zadovoljstvo kao pokretač nasilničkog ponašanja

David Gadd i Tony Jefferson u knjizi *Uvod u psihosocijalnu kriminologiju*⁸⁷ ukazuju na još jedan bitan faktor kriminalnog nasilja: zadovoljstvo koje takva dela donose učiniocu. Polazeći od osnova učenja jednog od najznačajnijih kriminologa psihološke orijentacije u XX veku Hansa Eysencka⁸⁸ Hans Toch⁸⁹ tvrdi da su dotadašnji pokušaji da se nasilje objasni bili neuspešni zbog toga što su se istraživači trudili da razumeju prestupnike „kao individue, da ih sortiraju u grupe i uporede sa ostalim ljudima“ i tako ih odvajali od dela koje su izvršili. Jedini način da razumemo takva dela je da pitamo njihove učinioce (u tom cilj koristio je dubinski intervju kao istraživačku tehniku) zašto su ih izvršili. Tako je došao do saznanja da su loša procena namere drugoga, odgovor na provokaciju, ogorčenje zbog izraženog nevažavanja i „čuvanje obraza“, kao i „vraćanje protivnika na mesto gde spada“ česti činioci zločina koji se ne može razumeti bez uzimanja u obzir kako su ga videle obe strane: učinilac dela i njegova žrtva.

Ovaj autor se tako pojavio kao začetnik shvatanja o zločinu kao izvoru zadovoljstva koje je promovisao Jack Katz koji je u knjizi *Primamljivost zločina: moralna i čulna privlačnost činjenja zla* hteo da odgovori zašto je zločin toliko privlačan nekim ljudima. On navodi da je, sa izuzetkom pre svega dva poznata dela američkih kriminologa – Howarda Beckera (*Becoming Marihuana User*, 1953) i Davida Matzae (*Becoming Deviant*, 1969) – u literaturi bilo malo pokušaja da se razmišlja o tome šta maloletnicima znači vršenje vandalističkih ispada, a šta jedan broj učinilaca navodi da izvrše ubistva ili razbojništva iako znaju da od njegovog izvršenja neće imati koristi, uz visok rizik da će biti otkriveni i drastično kažnjeni? Da bismo došli do

85 *Ibid*, p. 137.

86 S. Glueck and E. Glueck /1952/: *Delinquents in the Making*, New York, p. 149.

87 D. Gadd and T. Jefferson /2007/: *Psychological Criminology – An Introduction*, Los Angeles, p. 20.

88 o njegovom trodimenzionalnom shvatanju kriminalne ličnosti –v. Đ. Ignjatović /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd, p. 208 et seq.

89 H. Toch /1978/: *Nasilnici* (orig. *Violent Men – An Inquiry into the Psychology of Violence*), Beograd, p. 28.

odgovora na ova pitanja, potrebno je promeniti i logiku i metodologiju ispitivanja. Moramo proniknuti u njegove stavove i emocije u momentu kada je prelazio na vršenje dela. Umesto pitanja „zašto si to uradio“?, što učiniocu samo pruža priliku da dobro osmisli svoju samoopravdavajuću priču (svako se može pozvati na teško detinjstvo, porodične ili materijalne probleme, trenutno navrla sećanja na nepravdu koja mu je naneta ili desetine drugih opravdanja), treba ih pitati „kako si to učinio“ i „šta si posle toga uradio“. Teško će i najokoreliji kriminalci sakriti iskreno zadovoljstvo što su izvršili delo.

Da bismo objasnili bilo koji tip kriminaliteta, potrebno je ukazati na postojanje seta (grupe) individualnih i opštih uslova. To su:

1. status akcije – praktični zahtevi koje treba zadovoljiti da bi zločin bio uspešno izvršen;
2. linija tumačenja – način na koji će prestupnik biti viđen od strane drugih kada se sazna da je izvršio delo;
3. emotivni proces – specifična dinamika u kojoj se ispoljava primamljivost i neodoljivost zločina.

Katz tvrdi da u nastanku devijantnog i kriminalnog ponašanja bitnu ulogu imaju moralne emocije: poniženje, pravednost, arogancija, podsmeh, cinizam, skrnavljenje i osveta. Zbog toga je na primer, ponižavajuća situacija iz koje se ne može izaći bez ugrožavanja samopoštovanja čest uzrok zločina, pa i najtežih, kakva su ubistva iz strasti.⁹⁰

3.1.7. Alkoholizam

Razmere zloupotrebe alkohola u savremenom svetu su zabrinjavajuće. Prema istraživanju Univerziteta u Mičigenu iz 2003, više od polovine (51%) populacije SAD u uzrastu preko 12 godina je pilo u prethodnih 12 meseci, dok se teškim alkoholičarima (pet i više pića u poslednjih 30 dana) može smatrati oko 16 miliona Amerikanaca. U toj zemlji, on je po broju slučajeva treći uzrok smrti stanovnika.

Osamdesetih godina XX veka počelo se govoriti i o *sindromu zavisnosti od alkohola*. Nabrojano je sedam njegovih bitnih osobina:

- a) sužavanje repertoara konzumiranja alkohola (onaj koji se opijao samo vikendom, kasnije to čini svakodnevno);
- b) snaženje ponašanja povezanih sa neophodnošću konzumiranja alkohola (vremenom, kao da sve ostale životne funkcije gube značaj u odnosu na opijanje);
- c) pojačana tolerancija na alkohol;
- d) ponavljanje apstinencijalnog simptoma;
- e) konzumiranje alkohola u svrhu relaksiranja;
- f) gubljenje kontrole;
- g) brzo vraćanje alkoholu posle perioda apstinencije.⁹¹

90 v. Đ. Ignjatović /2009/, *op. cit.*, p. 339.

91 D. Raistrick and R. Davidson /1985/: *Alcoholism and Drug Addiction*, Edinburgh, p. 16.

Alkoholizam dovodi i do niza drugih psihičkih, organskih, kao i socijalnih problema ne samo za pijance, nego i za njihove porodice, kolege na poslu. I pored toga, kako navode Bartolovi⁹² tolerisanje konzumiranja ove supstance je neuporedivo izraženije u odnosu na zloupotrebe droga.

Povezanost konzumiranja alkohola i nasilničkih dela jedno je od opštih mesta u kriminološkoj literaturi u kojoj se mogu naći brojni podaci. Istina, primećene su i razlike u korelacijama konzumiranja na kasnije kriminalno ponašanje opijenih lica kako u pogledu:

- vrste kažnjivih dela (najviša je baš kod najtežih nasilničkih zločina – ubistava, silovanja, teških telesnih povreda i nasilja u porodici);⁹³
- vrste pića (kod piva, ona je najviša);
- geografskog područja (u nordijskim zemljama u odnosu na zemlje na jugu Evrope; u Rusiji je daleko najviša);⁹⁴ tako i
- u pogledu pola (mnogo više kod muškaraca nego kod žena).

Pakes i Winstone⁹⁵ ukazuju da se iz citiranih podataka nikako ne može zaključiti da je alkohol uzrok svih nasilničkih ponašanja čiji učinioci su bili pod njegovim dejstvom u trenutku vršenja zločina. Kao najbolji primer navode mlade koji često preduzimaju akte nasilja u alkoholisanom stanju. Problem za kriminologe je u tome što su alkoholizam i nasilje kod ovakvih lica najčešće posledice nekog trećeg činioca (nesređene prilike u porodici, neuspeh u školi, strah od zločina) koji ih izaziva. Dalje, konzumiranje alkohola i nasilničko ponašanje može biti deo stila života mladih; najzad, alkohol može igrati instrumentalnu ulogu u lancu činilaca koji dovode do nasilničkog ponašanja (prelazak na delo je lakši jer alkohol neutrališe inhibirajuće činioce koji su prepreka vršenju).

Zbog navedenog, mnogi se slažu sa sledećim konstatacijama koje su formulisali Plant i saradnici:⁹⁶

1. konzumiranje alkohola može (i skoro bez izuzetka to čini) povećati sklonost za agresivnim i nasilničkim ponašanjem kod muškaraca (kod žena, nešto manje);
2. to dejstvo zavisi od međudnosa vrste pića, načina opijanja i okolnosti u kojima se ono događa;
3. većina slučajeva opijanja ne rezultira agresivnim ni nasilničkim ponašanjem;

92 C.Bartol and A. Bartol, *op. cit.*, p 515.

93 Analiza preko 1.500 slučajeva hapšenja u Britaniji pokazala je da su učinioci više od jedne trećine ovih dela bili u stanju alkoholisanosti u momentu izvršenja dela (D. Murdock et al. /1990/: Alcohol and crimes of violence: Present Issues, *International Journal of Addiction*, vol. 25).

94 Dvojica autora (V. Shkolnikov and A. Nemtsov /1997/: Anti-alcoholcampaign and variations in Russian mortality –in: *Premature Death in the New Independent States* (Bobadilla et al, eds Washington) navode frapantan podatak da je u periodu intenzivne antialkoholičarske kampanje u periodu 1985–1988. u Rusiji potrošnja alkohola opala za četvrtinu, a stopa ubistava u istom periodu snižena je za 40%!

95 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit.*, p. 70.

96 M. Plant et al. /2002/: People and placed: Some Factors in the Alcohol-Violence link, *Journal of Substance Use*, vol. 7, p. 211.

4. konzumiranje alkohola može doprineti navedenim ponašanjima, ali se u odnosu na njih ne pojavljuje ni kao nužan ni kao dovoljan uslov;
5. teški pijanci mogu biti učiniooci, ali i žrtve nasilja;
6. iskustvo viktimizacije nasiljem (uključujući i seksualno nasilje) u dečijem dobu povezano je sa kasnijim teškim opijanjem tih lica; i
7. rizik da se opijanje izrodi u nasilničko ponašanje zavisi od demografskih činilaca, stila života i okolnosti. Ove poslednje obuhvataju: nekontrolisano opijanje, siromaštvo, život u naseljima bede, uzrast (mlađi punoletnici su u najvećem riziku) i lične navike u opijanju.

B) Biološki faktori

Ovde će biti izlagano o uticaju nekih hormona, povreda mozga i anomalija na agresivno ponašanje.

3.1.8. Uticaj testosterona, povreda mozga i genetskih nedostataka

Često se agresivnost mladih muškaraca vezuje za **nivo hormona testosterona** u krvi. Proizvode ga testisi muškarca (ali ga ima i u telu žena i produkt je jajnika) i ima važnu funkciju u oblikovanju muskulature i polnom sazrevanju. Za nas je posebno važna njegova povezanost sa ponašanjima kojim se ostvaruje dominacija nad drugima i sa agresivnošću. Istina, ova poslednja veza nije pravolinijska. Istraživanja su pokazala da ubrizgavanje ovog hormona u organizam ne dovodi automatski do agresivnog ponašanja,⁹⁷ kao što i variranje u njegovom nivou kod mladih u pubertetu ne utiče neposredno na porast (pad) njihove agresivnosti.⁹⁸

Nivo testosterona raste pod uticajem seksualnih stimulansa, kao u očekivanju takmičenja (sport), u trenucima pobeđe, a naročito kada su trijumf ili poraz povezani sa statusom. Ovde se ne misli samo na neposredne učesnike, nego i na strastvene navijače čiji nivo ovog hormona rapidno raste posle pobeđe ili gubitka meča omiljene ekipe. Istraživanja pokazuju da je veza testosterona i agresije indirektna i da se ostvaruje posredno, naročito preko ponašanja kojima se manifestuje dominacija: liderstvo, tvrdokornost, čvrstina ličnosti i agresivna dominacija.⁹⁹

U nekim slučajevima, kako naglašavaju Pakes i Winstone¹⁰⁰ agresija je povezana sa određenim **povredama mozga** ili nekim od njegovih poremećaja u funkcionisanju. To su pokazala istraživanja na britanskim¹⁰¹ i vijetnamskim ratnim veteranima,¹⁰² na osnovu kojih se zaključuje da su povrede ili disfunkcija frontalnih

97 D. O'Connor et al. /2004/: Effect of testosterone on Mood, Aggression and Sexual Behavior in Young Men, *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*, vol. 86.

98 J. Archer /2005/: Testosterone and Human Aggression: A Review of the Challenge Hypothesis, *Neuroscience and Behavioural Reviews*, vol. 30.

99 *Ibid*, p. 344.

100 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit*, p. 62.

101 W. Lishman /1968/: Brain Damage in Relation to Psychiatric Disability After Brain Injury, *British Journal of Psychiatry*, vol. 114.

102 J. Grafman et al, /1996/: Frontal Lobe Injuries, Violence and Aggression: A Report of the Vietnam Head Injury Study, *Neurology*, vol. 46.

delova mozga povezane sa agresivnim ponašanjem, naročito sa nemogućnošću nje-gove kontrole. Ovde je napad plod primarnih impulsa, a ne bilo kakvog promišlja-nja. Međutim, neposredna povezanost ovakvih povreda sa kriminalnim ponašanjem nije ustanovljena. Dakle, iako takve povrede povećavaju impulsivnost i agresivne vidove ponašanja, one ne vode neposredno u prestupništvo; drugo, ovakve povrede su relativno retke, pa ne bi mogle poslužiti kao osnov za razumevanje agresivnosti i nasilničkog kriminaliteta u društvu.¹⁰³

U literaturi¹⁰⁴ se pominje i poznati slučaj koji je proučavao Brunner sa sarad-nicima.¹⁰⁵ Radi se o jednoj holandskoj porodici u kojoj se **genetski nedostatak** prenosio generacijama na potomke muškog pola. Oni su bili opterećeni mnoštvom problema, među kojima i pojačanom agresivnošću, zbog čega su registrovani kao izvršioци većeg broja kažnjivih dela, među kojima i egzibicionizma, paljevina i si-lovanja. Interesantno je da žene iz te porodice, preko koje su genetski defekt pre-nosile, nisu pokazivale uvećanu agresivnost, niti bilo koju posledicu te genetske anomalije.

3.2. Spoljni činioci

Pakes-ovi¹⁰⁶ s pravom ukazuju da proučavanje nasilja mora imati u vidu ljude, mesta, uzroke i posledice. Zbog toga razmišljanja psihologa i antropologa o ovoj problematici ne mogu objasniti svu složenost pitanja vezanih za nasilje. Jer, jedino pitanje na koje oni nastoje da odgovore je: „zašto čovek – pojedinac postaje na-silan“? Pri tome, zanemaruju jednostavnu činjenicu da bi trebalo odgovoriti i na pitanja „gde“ – na kom mestu je došlo do takvog ponašanja (nije svejedno da li odi-gralo na stadionu, u porodičnom domu, na ulici, u školi, noćnom klubu ili radnom mestu).

Još manje je moguće zanemariti u kojim okolnostima je došlo do primene sile i koji socijalni činioci doprinose ovakvim ponašanjima. Zato će u nastavku biti reči o prirodnim i društvenim faktorima kriminalnog nasilja.

A) Prirodni faktori

Ovde će biti reči o mestu izvršenja dela, vrućini, buci, zagađenosti vazduha, zaštiti ličnog prostora, prenaseljenosti i sličnim (teritorijalnim i geografskim) činio-cima kriminalnog nasilja.

Pozitivistički orijentisani kriminolozi (Quetelet, Gerry, Ferri i Ascaffenburg) primetili su da na vršenje zločina utiču i prirodni uslovi. Cassel i Bernstein¹⁰⁷ na-vode da je u novijoj literaturi primetna tendencija da se posebna pažnja posvećuje **mestu izvršenja dela** (istraživanja u SAD pokazala su da se na samo 10% od uku-

103 M. Brower and B. Price /2001/: Neuropsychiatry of Frontal Lobe Disfunction in Violent and Cri-minal Behavior: A Critical Review, *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, vol. 71.

104 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit.*, p. 62.

105 H. Brunner et al. /1993/: Abnormal Behavior Associated with a Point Mutation in the Structure of Gene for Monoamine Oxidase A, *Science*, vol. 262.

106 F. Pakes and S. Pakes, *op. cit.*, p. 54.

107 E. Cassel and D. Bernstein /2007/: *Criminal Behavior*, Mahwah, p. 112.

pnog broja lokacija izvrši čak 60% krivičnih dela).¹⁰⁸ Tako Brantinghamovi u knjizi *Kriminologija životne sredine* ističu da zločin ima četiri elementa: zakon (koji ga zabranjuje), izvršilac, objekat (meta, koja sa napada ili ugrožava) i mesto. Oni poseban značaj daju sledećim pitanjima:

- gde i zašto se zločini dešavaju?
- kako prestupnici biraju mesto gde će izvršiti delo?
- kakav značaj mestu izvršenja daje krivični zakon?
- koliko su objekti napada dostupni?
- da li je prestupnik prethodno boravio u toj sredini?¹⁰⁹

Drugi prirodni činilac koji je proučavan je **vrućina**. Interesantni su na primer podaci da su svi javni nemiri u SAD izvršeni u danima kada je temperatura vazduha bila veoma visoka. Slična je situacija i sa ostalim nasilničkim delima: vrše se najčešće u dane velikih vrućina ili dan kasnije. Podaci FBI pokazuju da se nasilje u porodici, ali i ostala violentna dela, najčešće vrše od maja do avgusta, a najmanje u februaru.

Buka (ili, kako se to „korektnije“, kaže ‘neželjeni zvuci’) iako predstavlja snažan ambijentalni stresor, sama ne može izazvati ljudsku agresiju. Ali kao i ostali takvi činioci – udružen sa nekim drugim faktorima – doprinosi vršenju nasilničkih dela. Što je buka veća, raste i rizik primene nasilja, naročito kod ljudi koji inače imaju sklonost da se ponašaju agresivno. Takođe, primećeno je da buka predstavlja „okidač“ za nasilničko ponašanje naročito kod zatvorenika i lica smeštenih u duševnim bolnicama.

Slično dejstvo na ljudsko ponašanje ima i **zagadenost vazduha**. Brojna proučavanja pokazala su da faktor kriminalnog nasilja treba tražiti i u aerozagadenjima velikih gradova. Laboratorijski eksperimenti sa nepušačima izloženim duvanskom dimu pokazuju da su skloniji agresivnom ponašanju u takvim situacijama od pušača, a pokazalo se da su bračne razmirice i nasilje češći u zadimljenim stanovima.¹¹⁰

Lični prostor (nevidljive prostorne granice oko čoveka) i potreba da se on zaštiti od upada drugih su povezani sa agresivnim ponašanjem koje se često koristi kako bismo sebi obezbedili zaštitu od agresije drugih i sačuvali ličnu autonomiju. Dimenzije tog prostora zavise od kulture, etničke i grupne pripadnosti lica, njegovog uzrasta, posla kojim se bavi i raznih drugih činilaca, a pre svega od prirode njegovog odnosa sa licem koje nastoji da uđe u „zaštićeni prostor“. Mehanizam delovanja ovog činioca je sledeći: „neovlašćeno“ zadiranje nekog lica u „lični branjivi prostor“ dovodi do emocionalne razdraženosti, pa osoba može pribeći agresiji zato što se plaši za sopstvenu bezbednost. Za njih, takav akt je plod samoodbrane.

108 Marcus Felson (M. Felson /2004/: *Crime and Everyday Life – Insight and Implications for Society*, Thousand Oaks, p. 37) za ovakve lokacije usvaja naziv „opasna mesta“ koji im je dao Dennis Robeck.

109 v. Đ. Ignjatović /2009/, *op. cit.*, p. 402 et seq.

110 Naravno, ovde bi trebalo voditi računa da ne zamenimo mesto uzroka i posledice – moguće je da povećano konzumiranje nikotina bude posledica stalnih narušenih porodičnih odnosa koje kulminira agresivnim ponašanjem.

Prethodni činilac tesno je povezan sa **prenaseljenošću** koja u ljudskoj sredini, kao i u životinjskim zajednicama u kojima su jedinke (poznati su eksperimenti sa laboratorijskim pacovima i majmunima) u uslovima borbe za opstanak, demonstrirale visok stepen agresivnosti prema drugim pripadnicima svoje vrste. U ljudskim društvima, prenaseljenost gradova često se vezuje za nasilničko ponašanje maloletnika i muškaraca (više nego žena). Najveći rizik javljanja ovakvog ponašanja zabeležen je u kaznenim ustanovama. Broj telesnih povreda i ubistava raste čak brže od porasta broja osuđenika. Ruback i Carr¹¹¹ tvrde da povećanje zavodske populacije od 20% vodi porastu telesnih povreda za 30%, a porast broja zatvorenih od 40% vodi povećanju broja telesnih napada za 60%.¹¹²

B) Društveni faktori

U nastavku će biti reči o socijalnim činiocima kriminalnog nasilja. Naučnici ukazuju na mnoštvo takvih faktora, od kojih neke vezuju za sve oblike violentnih dela, dok drugi imaju uticaj samo kod nekih.¹¹³ Ovde će pažnja biti posvećena prevažodno ovim prvim, a biće izloženi: uticaj društvenog učenja, televizije i video igrice i potkultura.

3.2.1. Društveno učenje

Ovaj faktor je na neki način na granici između individualnih i socijalnih činilaca kriminalnog nasilja jer su se instinktivnim učenjem prvi počeli baviti fiziolozi, sa čuvenim ruskim naučnikom Pavlovom na čelu. Pavlov je objasnio mehanizam uslovnih refleksa i podstičaje na vegetativni nervni sistem. Time je utro put ostalim istraživačima, među kojima posebno mesto imaju Amerikanci Watson i Skinner, koji su takođe osnovne zaključke izveli iz posmatranja i eksperimenata sa životinjama, a zatim su tražili analogiju sa ponašanjem ljudskih bića. Tako je nastao bihevizizam u psihologiji koji u učenju traži objašnjenje nastanka i menjanja ponašanja, u koju svrhu su razvijene terapije zasnovane na principima učenja. U tim procesima važnu ulogu ima kažnjavanje koje, zavisno od ličnih karakteristika lica, može biti faktor uslovljavanja. Ljudska bića obdarena su darom zapažanja i interpretacije, a odluke donose pod uticajem kako spoljnih, tako i unutrašnjih činilaca.

Na takvim razmišljanjima nastala je teorija o društvenom učenju koja tvrdi da je pretpostavka za razumevanje ljudskih ponašanja objašnjenje opažaja, mišljenja, očekivanja, kompetentnosti i vrednosti. Svaki čovek ima sopstvenu viziju sveta koji

111 R. Ruback and T. Carr /1984/: Crowding in women's prison: Attitudinal and behavioral effect, *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 14.

112 Cassel i Bernstein (*op. cit.*, p.115) sva tri poslednja činioca povezuju u zajednički naziv „teritorialnost zločina“.

113 Od ovih drugih, pažnja je posvećena naročito činiocima koji doprinose vršenju najtežeg konvencionalnog zločina – ubistva. U jednom istraživanju sprovedenom u našoj zemlji pokazalo se da ovakva dela koreliraju sa problemima u školi, bežanjem od kuće i lošim porodičnim uslovima, kao i sa težnjom za afirmacijom i identifikacijom u kriminalnim i devijantnim grupama i vršenjem krivičnih dela u doba maloletstva –v. B. Simeunović /2002/: *Socijalne karakteristike izvršilaca krivičnih dela ubistva –in: Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (D. Radovanović ed.), Beograd p. 311.

ga okružuje i on živi u toj dimenziji. Po ovim naučnicima, za objašnjenje ljudskog ponašanja ključni su saznavni (kognitivni) činioci koje mi obično nazivamo 'razmišljanje' i 'pamćenje'. Teoretičari veruju da je društveno okruženje najvažniji činilac u nastanku svakog ljudskog ponašanja. U tom procesu posebnu ulogu ima pojačavanje koje olakšava njegovo usvajanje. Tako i kriminalno ponašanje može inicijalno biti prihvaćeno zahvaljujući udruživanju ili posmatranju, ali da li će biti usvojeno, zavisi primarno do pojačavanja (tzv. „operantno uslovljavanje“). Da li će to postati stalno ponašanje zavisice od ličnog pojačavanja ili prihvaćenih vrednosti. Ako pak neki činilac (kažnjavanje) rezultira osećanjem odbijanja (odvratnosti), to će dovesti do (trenutnog ili trajnog) blokiranja takvog ponašanja.

Ovakav način razmišljanja prihvatili su neki sociolozi, među kojima se najuticajnijim smatraju Rotter i Bandura. Julian Rotter¹¹⁴ isticao je poseban značaj očekivanja (zato se njegova teorija i naziva „učenje o očekivanjima“). Jednostavno govoreći, po ovom autoru, ljudi koji vrše kriminalna dela očekuju od takvih ponašanja neki dobitak (status, moć, sigurnost, materijalna dobra ili prijatne senzacije). Isto važi i za nasilnike: i oni se nadaju nekom dobitku (Bog odobrava to što sa lica Zemlje uklanjaju promiskuitetne i nemoralne osobe, žena koja truje muža nasilnika nada se da će njegova smrt značiti poboljšanje njenih životnih uslova, ...¹¹⁵

Albert Bandura nastavlja ovaj koncept polazeći od tvrdnje da pojedinac može usvojiti načine vladanja posmatrajući šta drugi („modeli“) rade. To je on nazvao „učenjem posmatranjem“ (e. *observational learning*) ili „modelovanje“. Tako, dete može naučiti kako se puca iz pištolja gledanjem televizijskog programa, ali i u društvu vršnjaka koji ga podstiču da se igra ovom „igračkom“. Drugi naziv za ovaj proces je „učenje kroz imitaciju“ (e. *imitational learning*). Najuticajnije osobe koje nam služe kao modeli su roditelji, učitelji, osobe prema kojima osećamo naklonost, prijatelji, vršnjaci, ali i „simbolični modeli kakve nalazimo u filmovima, literaturi ili medijima (rok zvezde, glumci, sportisti).¹¹⁶

Posmatrano ponašanje modela ima više šanse da bude prihvaćeno ukoliko mu je sledovala nagrada, manje ukoliko je praćeno kažnjavanjem. Zato je vrlo važno da osobe koje imaju status javne ličnosti budu bezuslovni kažnjene za kršenje zakona. Tada će se njihovi simpatizeri teže odlučiti na imitiranje njihovih nedela.¹¹⁷

Mnoštvo eksperimenata koje je Bandura osmislio trebalo je da potvrdi njegove stavove, naročito one o povezanosti učenja sa agresivnim i nasilničkim ponašanjem. Tako je u jednom od njih predškolskoj deci prikazao film u kome je odraslo lice si-

114 J. Rotter /1954/: *Social Learning and Clinical Psychology*, Enlewood Cliffs.

115 C. Bartol and A. Bartol, *op. cit.*, p. 170.

116 Marketinške agencije zlopotrebljavaju ovu činjenicu koristeći takve osobe u reklamnim kampanjama – od kozmetičkih preparata, do piva i prehrambenih proizvoda. Bartolovi (*Ibid.*, p. 171) tvrde da je za mlade važnije šta ova lica rade nego šta preporučuju. Zato i ne čudi njihov zaključak da javne ličnosti mogu doprineti porastu nasilničkog kriminaliteta jer ukoliko su i one javno demonstrirale nasilničko ponašanje (prema nasrtljivim fotografima) ili nasilje u porodici, silovanje ili zlostavljanje dece, to kod njihovih obožavalaca stvara utisak da su takva ponašanja normalna stvar.

117 A. Bandura /1973/: *Social learning theory of aggression* –in: *The Control of Agression* (Knutson J, ed), Chicago.

muliralo fizički napad na plastičnu lutku u ljudskom obliku. Znatno više dece iz eksperimentalne grupe imitiralo je takvo ponašanje prema sličnom objektu u odnosu na vršnjake iz kontrolne grupe koja nisu gledala taj film. Interesantno je da je jedan broj istraživača ponovio Bandurin eksperiment i neki od njih došli su do sličnih rezultata, drugi su ih opovrgli.¹¹⁸

Na ovu školu učenja naslanjaju se ideje čuvenih američkih kriminologa Edwina Sutherlanda i Ronalda Akersa o „različitom povezivanju“ i „pojačavanju“ o kojima se izlaže u svim delima koje se bave kriminološkim teorijama,¹¹⁹ no nas će više interesovati da se pozabavimo jednim sa teorijama o učenju povezanim pitanjem – uticajem medija (u prvom redu televizije) i video igara na agresivno ponašanje.

3.2.2. Televizija i video igrice

Već pomenuti eksperiment Alberta Bandure sugerisao je da kod dece gledanje nasilničkog ponašanja dovodi do podražavanja takvih dela. Zato je veliki broj istraživača pokušao da utvrdi kakvo dejstvo na nivo agresije u društvu ima prikazivanje nasilja na najmoćnijem od svih medija danas – televiziji.¹²⁰ Njihov rezultat mogao bi se svesti na stav koji je kao rezultat petnaestogodišnjeg longitudinalnog istraživanja izneo Huesmann sa saradnicima¹²¹ – nasilje na televiziji jedan je od faktora koji doprinose porastu agresivnosti u društvu. Ovi autori razlikuju dve vrste efekata televizijskog nasilja:

- a) kratkotrajni (deca i mladi naginju agresivnim ponašanjima neposredno po gledanju sadržaja koji sadrže nasilje); i
- b) dugotrajni (tiču se usvajanja stavova i navika koji olakšavaju prelazak na agresivna dela).

Po njemu, gledanje nasilničkih sadržaja u detinjstvu, povećava rizik od pribegavanja agresiji u odraslim godinama. Ovo pravilo važi i za dečake i devojčice iz svih društvenih slojeva i bez obzira koju inicijalnu agresivnost poseduju. Postoje još neka pravila: za identifikaciju je od značaja pol – veći uticaj imaju likovi istog pola kao maloletni gledaoci; takođe, od značaja je i realističnost konteksta u kome se TV nasilje događa; deca koja duže gledaju televizijski program (bez obzira na njegov sadržaj) u većem su riziku da usvoje nasilničke obrasce ponašanja.

Objašnjenja za ovakve tvrdnje su sledeća: gledanje nasilnih sadržaja može dovesti do usvajanja stava kako je primena sile najbolji način za rešavanje društvenih

118 v. C. Bartol and A. Bartol, *op. cit.*, p. 172.

119 v. Đ. Ignjatović /2009/, *op. cit.* p. 80 et seq.

120 Čini se da je štampa, taj nekada najuticajniji medij u ovim razmatranjima skrajnut u drugi plan – to nije dobro, jer mnoge studije pokazuju da napisi u novinama mogu snažno delovati na porast odn. smanjenje određenih tipova nasilničkog ponašanja. U poznatoj knjizi *Fudbal na optuženičkoj klupi* Patrick Murphy i saradnici (P. Murphy et al./1990/: *Football on Trail*, London, p. 96 et seq.) daju izvanredan istorijski pregled uticaja britanske štampe na fudbalski huliganizam. Taj uticaj se pokazao u oba smera: u pojedinim periodima on je bio usmeren na pojačavanje, u drugim na suzbijanje nasilja u i oko fudbala.

121 R. Huesmann et al. /2003/: Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, vol. 39.

problema; ono dovodi do desenzibilizacije (slabljenja prirodnih negativnih emocionalnih reakcija na nasilje); takvi sadržaji mogu sa jedne strane doprineti da se mlad čovek oseti 'normalnim' tek kada se ponaša nasilno – s druge strane, može proširiti njegov repertoar nasilničkih dela.¹²²

Crick i Dodge smatraju da je ključ za razumevanje dugotrajnog efekta izloženosti TV nasilju u mladalačkom dobu specifično procesuiranje informacija koje se odvija u nekoliko faza, a Akhar i Bradley taj pojam razrađuju tvrdnjama poput sledećih: ova deca pokazuju neprijateljstvo prema drugima, naročito u situacijama šaljivog nadmudrivanja (e. *hostile attribution bias*); radije pribegavaju telesnom nego misaonom rešavanju problematičnih situacija; imaju niži nivo sklonosti za međudelovanje; egocentrični su. Neke od ovih stavova usvajaju i drugi autori (Palmer i Hollin).

Slično dejstvo na mlade imaju i video igrice u kojima nasilje predstavlja okolicu događanja. I ovde dolazi do pojačavanja agresivnog ponašanja kod korisnika. Takođe, pominje se njihov uticaj na stvaranje utiska o normalnosti agresije. Ovde se ističe i Freudov koncept 'katarze'. Bensley i Van Eenwyk¹²³ analizirali su rezultate 28 istraživanja i došli do zaključka da to što deca u uzrastu od 4–8 godina neposredno posle igranja video igre sa agresivnim sadržajem, po pravilu imaju epizode agresivnog ponašanja ipak ne može poslužiti kao osnov za zaključak kako takve video igrice bezuslovno vode u nasilje u stvarnom životu.

Njihovo mišljenje donekle deli i McGuire koji smatra da gledanje televizije i sličnih medija ima uticaja na ljudsko ponašanje, ali razmere tog uticaja ne možemo razumeti bez razmatranja šta se događa u glavi onoga ko mu je izložen. Kao i kada se radi o vrućini, testosteronu ili frustraciji – sve su to faktori koji doprinose nasilničkom ponašanju, ali do odgovora u kolikoj meri ne možemo doći pomoću do sada primenjenih metoda. Još manje možemo sa sigurnošću predvideti da će do agresivnog ponašanja doći.¹²⁴

3.2.3. Uticaj potkulture

Najpoznatiju opštu teoriju o objašnjenju nasilničkog ponašanja spoljnim činiocima postavila su dvojica poznatih kriminologa – Amerikanac Marvin Wolfgang i Italijan Franco Ferracuti. Nazvali su je učenjem o „potkulturi nasilja“. Ona je kako navode Vold i Bernard¹²⁵ samo nastavak Wolfgang-ove ranije studije o ubistvima u Filadelfiji u kojoj je on (oslanjajući se na neke od stavova Edwina Sutherland-a) našao da se veliki broj ubistava odigrao među pripadnicima nižih društvenih slojeva kao rezultat relativno trivijalnih događaja koji su za aktere imali izuzetan značaj zbog uzajamnih predstava kako ljudi treba da se vladaju.

Wolfgang i Ferracuti generalizovali su ove stavove izgrađujući teorijsko objašnjenje onog segmenta kriminaliteta nasilja koji čine dela čiji autor je delovao na

122 F. Pakes and J. Winstone, *op. cit.*, p. 66.

123 L. Bensley and J. Van Eenwyk /2002/: Video games and real-life aggression: review of the literature, *Journal of Adolescent Health*, vol. 29.

124 J. McGuire /2004/: *Understanding Psychology and Crime: Perspectives on Theory and Action*, Buckingham.

125 G. Vold and T. Bernard /1986/: *Theoretical Criminology*, New York, p. 215.

mah (iz strasti, jakih emocionalnih uzbuđenja) – dakle, kod kojih ono nije bilo unapred isplanirano. Takođe, takvi akti nisu manifestacija teže mentalne bolesti. Oni opisuju pozadinu sukoba vrednosti između dominantne kulture i potkulture nasilja. Tako su, na primer, došli do saznanja da predstavnici potkulture nasilja imaju tendenciju da čast vrednuju znatno više od pripadnika dominantne kulture – obratno, manje vrednuju ljudski život.

Između potkulture nasilja i dominantne kulture postoji i normativni konflikt. On se odnosi na „pravila“ o tome šta se očekuje kao odgovor na trivijalna ponašanja poput bezazlenog gurkanja ili zadirkivanja koji su inače kod pripadnika prve često uzrok ubistava. Ove norme ojačane su kroz društvene zahteve i kažnjavanje: oni koji ih ne poštuju bivaju kritikovani i ismejani od strane drugih pripadnika potkulture, a oni koji ih slede su uvaženi i dive im se. Te norme postaju deo njihovog životnog iskustva, nezavisno od toga koliko ih pojedinac (koji se po njima ponaša) zaista podržava. Utoliko pre što onaj koji ih ne poštuje može postati žrtva nasilja. Pojedinac odgovara na situaciju nasiljem jer očekuje da će tako reagovati i druga strana. Kao i u ratu, nastaje apsurdna situacija u kojoj ljudi jedni drugima nanose zlo (čak i ako su intimno protiv toga) po principu „ili ja njega ili on mene“.¹²⁶

Wolfgang i Ferracuti smatraju da su neposredni faktori koji dovode do nasilničkog ponašanja (imaju pre svega u vidu ubistvo na mah) ideja-vrednosti i očekivana ponašanja. Kao i Sutherland, oni smatraju da ove ideje izviru iz opštih društvenih odnosa. Istovremeno, oni odbijaju da spekuliraju kako je potkultura nasilja nastala. Ovo pitanje nije, po njima, ključno za njihovu teoriju iako podrazumevaju kako su uzrok nasilničkog ponašanja pre ideje same nego socijalni uslovi koji su te ideje u prošlosti generisali. Dakle, potkultura je iznikla u prošlosti iz specifičnih istorijskih razloga, a onda je prenošena sa generacije na generaciju kao set ideja, bez obzira na to što su se razlozi zbog kojih je nastala izgubili.

Otuda, njihovo kriminalno političko razmišljanje nije usmereno na otkrivanje činilaca koji su usloveli nastanak stavova na kojima počiva potkultura nasilja. Njihov najznačajniji predlog bio je da se izvrši disperzija potkulture raspršivanjem porodica onih koji malo zarađuju širom grada, umesto da se one koncentrišu u unutrašnjim gradskim područjima. Kada se jednom izvrši ovakva disperzija, članovi porodica će se postepeno asimilovati u dominantnu kulturu i pretaće da vrše nasilnička dela.

Teorija o postojanju potkulture nasilja generisala je kako napominju Vold i Bernard¹²⁷ brojne dodatne teorije i istraživanja. Za njih je karakterističan pokušaj da objasne visok nivo kriminaliteta nasilja na američkom Jugu i to između crnaca. Mnogi autori tvrdili su da južnjačka potkultura nasilja ima istorijske korene u pojačanom osećanju „časti“ među južnjačkom gospodom, institucionalizovanom nasilju povezanim sa držanjem dela populacije u ropstvu, porazom Juga u građanskom ratu, kasnijem ekonomskom eksploataciji od strane Severa i sličnim razlozima.

Među takvim teorijama izdvaja se ona koja, zasnovna na idejama Wolfganga i Ferracutija, teži objašnjenju nasilja među američkim crncima. Njen autor je Lynn Curtis¹²⁸ koja polazi se od stava da potkultura nasilja počiva na takozvanom cen-

126 –v. Đ. Ignjatović /2009/, *op. cit.*, p. 260 et seq.

127 G. Vold and T. Bernard /1986/: *op. cit.*, p. 217.

128 L. Curtis /1975/: *Violence, Race and Culture*, Lexington.

tralnog impulsnom mehanizmu koji se svodi na preterano davanje značaja „muževnosti“. Druga kategorija kojoj se u ovoj teoriji daje poseban značaj su verbalne sposobnosti. Lica koja ih poseduju u stanju su da koristeći ove sposobnosti izađu iz konfliktnih situacija bez oslanjanja na fizičku silu. Oni koji ih nemaju doživljavaju oslanjanje na fizičko nasilje kao jedinu moguću opciju. Kao rezultat, javlja se veliki broj ubistava i teških napada na telesni integritet čije su žrtve prijatelji i članovi porodice. Na sličan način objašnjava se i veliki deo seksualnog kriminaliteta. Muškarac koji poseduje verbalne sposobnosti lako će koristeći reči navesti ženu na seks. Ostali se jedino mogu osloniti na fizičku silu i postaće izvršioци krivičnog dela silovanja.

Ova teorija mnogo više od uzora vezuje potkulturu nasilja sa opštim društvenim uslovima koji je generišu – pri tome, misli se kako na istorijske, tako i tekuće socijalne uslove. U analizi se predlaže i upotreba represivnog nasilja od strane policije u crnačkim getima i opšte odsustvo legitimnog izbora. Kulturu Curtisova smatra ključnom varijablom koja deluje između vladajućih socijalnih uslova i ponašanja svakog pojedinca. Prema tome, ova teorija podrazumeva da je ponašanje svakog člana društva dvostruko prouzrokovano – s jedne strane ono je posledica neposrednog uticaja ideja (stavova, shvatanja) o (prihvatljivom) ponašanju, a sa druge direktnog kauzalnog uticaja opštih društvenih uslova na ponašanja. Za razliku od svojih uzora, ova autorka u sferi kriminalne politike ističe ideju da se opšti socijalni uslovi koji izazivaju nasilnička ponašanja moraju jasno naznačiti i preduzeti aktivnosti kako bi se njihovom transformacijom uticalo na izmene i u samoj potkulturi nasilja. Curtisova koristi podatke iz niza empirijskih istraživanja o odnosu rasnog faktora i nasilničkog kriminaliteta kako bi poduprla svoje stavove o visokom nivou nasilničkog kriminaliteta na američkom Jugu. Veliki broj navedenih podataka potvrđuje njene teze, ali su novija istraživanja ukazala da se i crnački i južnjački kriminalitet u SAD mogu bolje objasniti pomoću ekonomske nejednakosti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pre svega, valja ukazati da se proučavanje nasilničkog kriminaliteta ne može zamisliti bez ukazivanja na korene i faktore ljudske agresije i nasilja. U tom pogledu, trebalo bi praviti razliku između ova dva izraza (prvi ima u vidu pre svega bio psihološku strukturu, drugi društvene činioce i konsekvence); takođe, ne bi trebalo izjednačavati agresiju (reakcija na spoljne nadražaje i unutrašnje pobude) i agresivnost (sklonost da se tako reaguje).

U prvom planu izlaganja u radu su činioci interpersonalnog „kriminalnog“ nasilja. Razlikuju se unutrašnji (psihički i biološki) i spoljni (prorodni i društveni) faktori. Veoma je važno uzeti u obzir njihovu međusobnu isprepletanost, pri čemu prvi stvaraju jednu vrstu sklonosti da se primeni nasilje, dok spoljašnji činioci češće igraju ulogu okidača. Pri tom, ovi drugi utiču i na način ispoljavanja nasilničkog ponašanja. Jer (sem kada se radi o duševno obolelim licima), čak i onda kada se čini da emocije, frustracija i mržnja dovode do stanja sužene svesti, ljudi svoje reakcije kontrolišu, pre svega u skladu sa onim što su naučili u društvu odn. potkulturi kojoj pripadaju.

Ovakav način razmišljanja može biti od pomoći pri pokušajima da nasilnički kriminalitet svedemo na granice koje bi društvo moglo tolerisati. U trijasu u kome se zločin događa: **učinilac**, **žrtva** i **mesto izvršenja** dela, mogu se preduzeti mnogi koraci u cilju uspešnije kontrole nasilničkog kriminaliteta.

Kada se radi o učinocima, važnu ulogu u profilaksi ovakvih dela imaju službe zadužene za mentalno zdravlje nacije. Rano otkrivanje i tretman onih formi mentalnih poremećaja koji se češće zapažaju kod učinilaca, može sprečiti jedan broj nasilničkih dela. Kao najbolji primer možemo navesti rezultate poverljivog Nacionalnog istraživanja o ubistvima i samoubistvima sprovedenog u Engleskoj i Velsu: čak 17% izvršenih ubistava moglo se predvideti.¹²⁹ Takođe, jačanje vaspitne uloge porodice i škole na razvijanje samokontrole i socijalno prihvatljivih vidova ispoljavanja agresije je sledeći zadatak. Imajući u vidu uticaj alkohola na nasilničko ponašanje naročito mladih osoba (kriminološka istraživanja pokazuju da najveći broj nasilničkih dela, huliganskih ispada i vandalističkih akata izvršen pod uticajem alkohola, pre svega piva), društvo se mora jasno opredeliti: da li je borba protiv kriminaliteta važnija od profita onih koji ovakve supstance proizvode i distribuiraju.

U pogledu društvenih činilaca nasilničkog kriminaliteta, trebalo bi pre svega raditi na izgradnji kulture nenasilja i mirnog rešavanja svih nesporazuma i konflikata, ma koliko to nestvarno delovalo u vreme kada nas nasilje okružuje u svakom trenutku (od televizijskih vesti, preko filmova, računarskih igrica i ostalih produkata masovne kulture, do međunarodnih odnosa u kojima se svakodnevno demonstrira specifičan „poredak moći“). Ovakvo zalaganje možda deluje kao utopistička projekcija poput opisa sredine u kojoj je zavladao poznanje Gospodnje iz Knjige proroka Isaije, starogrčkog mita o Blaženim ostrvima ili nastojanjem Bertanda Russella da svetske državnike ubedi u besmisao rata, ali se čini da je to jedini izlaz iz situacije u kojoj se nalazimo. Jedno nasilje izaziva drugo, jedna odmazda drugu. Skoro da i ne možemo više rekonstruisati ko je i u kom delu sveta prvi počeo sa aktima terorizma, da bi kasnije takva dela protiv svojih interesa suzbijao ubijanjem nedužnih.

Razmišljanje o tome kako da žrtve doprinesu smanjenju broja violentnih kriminalnih ataka mora počivati na proučavanju doprinosa oštećenih sopstvenoj viktimizaciji. Takva razmatranja nemaju nikakve veze sa „mehanizmima okrivljavanja žrtve“,¹³⁰ već sa potrebom da potencijalnim žrtvama skrenemo pažnju da neke njihove lične crte, navike i ponašanja povećavaju rizik viktimizacije. Značajan broj nailničkih krivičnih dela bio bi smanjen samo kada bi građani (naročito mladi) izbegavali rizična ponašanja.

Najzad, kada se radi o mestima vršenja nasilničkih dela (specifična „kriminalna geografija“), imaju puno osnova zalaganja za smanjivanja buke i zagađenja, kao i prenaseljenosti u velikim gradovima. Mere održavanja komunalnog reda i planska politika regionalnog i urbanističkog razvoja mogu u tom pogledu biti od velikog značaja. Naročito ako se kombinuje sa merama tzv. situacione prevencije kojima se imaju broj prilika za vršenje dela nasilničkog kriminaliteta.

Kao što se vidi, kriminalno nasilje nije sudbina ljudskog roda, niti smo osuđeni na pasivnost. Sitnim gestovima koji doprinose smanjivanju tenzija svako od

129 A. Maden /2009/: *op. cit.*, p. 58.

130 Đ. Ignjatović i B. Simeunović-Patić /2011/: *Viktimologija*, Beograd, p. 24.

nas može doprineti stvaranju klime nenasilja pre svega na mikrogrupnom planu. Društveni subjekti su takođe pozvani da doprinesu umanjenju štetnih efekata činilaca za koje postoji osnovano verovanje da doprinose agresiji i nasilništvu u međuljudskim odnosima. Država je, pak, kao krajnja instanca u rešavanju konfliktnih situacija pozvana da preduzme niz mera okrenutih kontroli nasilničkih dela: nekada stimulisanjem, povremeno zabranama, da bi kao za krajnjim sredstvom posegnula za kažnjavanjem. Jasno je da je to nužno, ali se – ma koliko nasilnička dela izazivala gnušanje i osudu – treba uzdržavati od beskorisne i nedelotvorne retribucije kod koje je kažnjavanje samo sebi cilj.

LITERATURA

- Ćimović M. /1987/ *Psihologija zločina i suđenja*, Beograd
- Andrey R. /1966/: *Territorial Imperative: A Personal Inquiry Into the Animal Origins of Property and Nations*, New York
- Archer J. /2005/: Testosterone and Human Aggression: A Review of the Challenge Hypothesis, *Neuroscience and Behavioural Reviews*, vol. 30
- Arnaudovski Lj. /2007/: *Kriminologija*, Skopje
- Bandura A. /1973/: Social learning theory of aggression –in: *The Control of Agression* (Knutson J, ed), Chicago
- Bartol C. /1980/: *Criminal Behavior – A Psychosocial Approach*, Englewood Cliffs
- Bartol C. and Bartol A. /2005/: *Criminal Behavior – A Psychosocial Approach*, Upper Saddle River
- Bensley L. and Van Eenwyk J. /2002/: Video games and real-life aggression: review of the literature, *Journal of Adolescent Health*, vol. 29.
- Berkowicz L. /1969/: Frustration-aggression hypothesis revisited –in: *Roots of aggression* (Berkowicz L. ed.), New York
- Berkowicz L. /1989/: Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation, *Psychological Bulletin*, vol 106.
- Blackburn R. /1971/: Personality Types among Abnormal Homicides, *British Journal of Criminology*, n°1.
- Blumenthal S. and Lavender T. /2004/: *Violence and Mental Disorder – A Critical Aid to the Assessment and Management of Risk*, London
- Brantingham P. and Brantingham P. /1981/: *Environmental Criminology*, Thousand Oaks
- Brower M. and Price B. /2001/: Neuropsychiatry of Frontal Lobe Disfunction in Violent and Criminal Behavior: A Critical Review, *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, vol. 71.
- Brunner H. et al. /1993/: Abnormal Behavior Associated with a Point Mutation in the Structure of Gene for Monoamine Oxidase A, *Science*, vol. 262.
- Cannavici M. /1999/: *Piccolo dizionario di criminologia*, Roma
- Caprara G., Cervone D. /2010/: *Ličnost – determinante, dinamika i potencijali* (orig. *Personality: Determinants, Dynamics and Potentials*), Beograd
- Cassel E. and Bernstein D. /2007/: *Criminal Behavior*, Mahwah
- Christie N. /1994/: *Crime Control as Industry*, London
- Cleckey H. /1976/: *The Mask of Sanity*, St. Louis

- Cockeham W. /2000/: *Sociology od Mental Disorders*, New Jersey
- Curtis L. /1975/: *Violence, Race and Culture*, Lexington
- Darwin C. /2009/: *Izražavanje emocija kod čoveka i životinja* (orig. *Expression of the Emotions in Man and Animal*), Beograd
- De Sola R /1988/: *Crime Dictionary*, New York
- De Zulueta F. /1993/: *From pain to violence: The traumatic roots of destructiveness*, London
- Дологова А. /2000/: Преступность Насильственная –in: *Российская криминологическая энциклопедия* (Дологовой А, ed.), Москва
- Drever J. /1978/: (*Penguin*) *Dictionary of Psychology*, Harmondsworth
- Drislane R. and Parkinson R. /2005/: *Nelson Criminology Dictionary*, Toronto
- Felson M. /2004/: *Crime and Everyday Life – Insight and Implications for Society*, Thousand Oaks
- Felson M. /2006/: *Crime and Nature*, Thousand Oaks
- Fromm E. /1986/: *Anatomija ljudske destruktivnosti*, vol. 2 (orig. *Anatomy of Human Destructiveness*), Zagreb
- Fulero S. and Wrightsman L. /2009/: *Forensic Psychology*, Belmont
- Gadd D. and Jefferson T. /2007/: *Psychological Criminology – An Introduction*, Los Angeles
- Glaser J. /1963/: *Opća psihopatologija sa posebnim osvrtom na krivično pravo*, Zagreb
- Glasser M. /1998/: On violence: A preliminary communications, *International Journal of Psycho-Analysis*, vol. 79.
- Glueck S. and Glueck E. /1952/: *Delinquents in the Making*, New York
- Goodman S/1997/: Nihilism and the Philosophy of Violence –in: Sumner C.(ed.): *Violence, Culture and Censure*, London
- Grafman J. et al, /1996/: Frontal Lobe Injuries, Violence and Aggression: A Report of the Vietnam Head Injury Study, *Neurology*, vol. 46.
- Gunn et al. /1978/: *Psychiatric Aspects of Imprisonment*, London
- Guze S. /1976/: *Criminality and Psychiatric Disorder*, New York
- Halleck S. /1987/: *Mentally Disorder Offender*, Washington
- Hare R. /1998/: The Hare PCL-R: some issues concerning its use and misuse, *Legal and Criminological Psychology*, vol. 3.
- Hollin C. and Howells K. /1989/: An introduction to concepts, models and techniques –in: Howells K. and Hollin C. (eds.): *Clinical Approaches to Violence*, Chichester
- Howells K. /1982/: Mental disorder and violent behaviour –in: Feldman M. (ed.): *Developments in Study of Criminal Behaviour*, Chichester
- Howitt D. /2009/: *Introduction to Forensic & Criminal Psychology*, Harlow
- Huesmann et al. /2003/: Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, vol. 39.
- Ignjatović Đ. /2002/: Kriminološki aspekt delikata nasilja –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd
- Ignjatović Đ. /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd
- Ignjatović Đ. i Simeunović B. /2011/: *Viktimologija*, Beograd
- Ignjatović Đ. i Škulić M. /2010/: *Organizovani kriminalitet*, Beograd
- Jugović A. /1982/: Vandalizam kao tip društvenog nasilja –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd

- Katz J. /1988/: *Seductions of Crime*, New York
- Kratcoski P. and Kratcoski L. /1996/: *Juvenile Delinquency*, Upper Saddle River
- Krstić D. /1991/: *Psihološki rečnik*, Beograd
- Lishman W. /1968/: Brain Damage in Relation to Psychiatric Disability After Brain Injury, *British Journal of Psychiatry*, vol. 114.
- Ljubičić M. /2011/: *Porodica i delinkvencija*, Beograd
- Lorenz K. /1966/: *On aggression*, New York
- Maden A. /2009/: *Treating Violence*, Oxford
- Marić A. (ed.) /1999/: *Defektološki leksikon*, Beograd
- McGurk B. and McGurk R. /1979/: A New Approach to Eysenck's Theory of Criminality, *Personality and Individual Differences*, vol. 2.
- Megargee E. /1966/: Undercontrolled and Over-controlled Personality Types in Extreme Antisocial Agression, *Psychological Monographs*, vol. 80.
- Megargee E. /1976/: The Prediction of Dangerous Behaviour, *Criminal Justice and Behaviour*, n° 3.
- McGuire J. /2004/: *Understanding Psychology and Crime: Perspectives on Theory and Action*, Buckingham
- Milovanović R. /2005/: *Psihologija kriminaliteta*, Beograd
- Mimica A. i Bogdanović M. (eds.) /2007/: *Sociološki rečnik*, Beograd
- Monahan J. et al. /2001/: *Rethinking Risk Assessment: The MacArthur Study of Mental Disorder and Violence*, Oxford
- Morris D. /2005/: *Goli majmun* (orig. *The Naked Ape*), Beograd
- Murdock D. et al. /1990/: Alcohol and crimes of violence: Present Issues, *International Journal of Addiction*, vol. 25.
- Murphy P. et al. /1990/: *Football on Trail*, London
- O'Connor et al. /2004/: Effect of testosterone on Mood, Aggression and Sexual Behavior in Young Men, *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*, vol. 86.
- Opalić P. /2008/: *Psihijatrijska sociologija*, Beograd
- Pakes F. and Pakes S. /2009/: *Criminal Psychology*, Cullompton
- Pakes F. and Winstone J. /2007/: *Psychology and Crime – Understanding and tackling offending behaviour*, Cullompton
- Perelberg R. /1999/: *Psychoanalytic Understanding of Violence and Suicide*, London
- Pisapia G. /2002/: *Parole di criminologia*, Padova
- Plant M. et al. /2002/: People and places: Some Factors in the Alcohol-Violence link, *Journal of Substance Use*, vol. 7
- Popović M. /1979/: Socijalni pristupi normalnosti –in: *Normalnost i psihijatrija* (Ignjatović M. ed.), Avalske sveske, vol. 2, Beograd
- Poro A. /1990/: *Enciklopedija psihijatrije*, Beograd
- Prins H. /1980/: *Offenders, Deviants or Patients? An Introduction to the Study of Socioforensic Problems*, London
- Radulović D. /2006/: *Psihologija kriminala – psihopatija i pretpunništvo*, Beograd
- Radzinowicz L. and King J. /1977/: *The Growth of Crime*, New York
- Raistrick D. and Davidson R. /1985/: *Alcoholism and Drug Addiction*, Edinburgh
- Rotter J. /1954/: *Social Learning and Clinical Psychology*, Enlewood Cliffs

- Ruback R. and Carr /1984/: Crowding in women's prison: Attitudinal and behavioral effect, *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 14.
- Салъникова В (ed.) /1999/: *Криминологија словарь*, Санкт Петербург
- Schoeck H. /1987/: *Envy– A Theory of Social Behaviour*, Indianapolis
- Schulsinger F. /1977/: Psychopathy: Heredity and Environment –in: *Biosocial Bases of Criminal Behavior* (Mednick S. and Christiansen K, eds.), New York
- Semple D, Smyth R. /2010/: *Oxford Handbook of Psychiatry*, Oxford
- Shaw J. et al. /1999/: Mental disorder and and clinical care in people convicted of homicide: national clinical survey, *British Medical Journal*, vol. 318, n° 8
- Shkolnikov V. and Nemtsov A. /1997/: Anti-alcohol campaign and variations in Russian mortality –in: *Premature Death in the New Independent States* (Bobadilla et al, eds) Washington
- Simeunović B. /2002/: Socijalne karakteristike izvršilaca krivičnih dela ubistva –in: *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekti* (Radovanović D. ed.), Beograd
- Stanko E. /2001/: Violence – in: *Sage Dictionary of Criminology*, London
- Storr A. /1989/: *Ljudska agresivnost* (orig. *Human Aggression*), Beograd
- Svendson L. /2006/: *Filozofija zla* (orig. *Ondskapens filosofi*), Beograd
- Szabo D. /2010/: *Od antropologije do komparativne kriminologije* (orig. *De l'anthropologie a la criminologie comparée*), Beograd
- Toch H. /1978/: *Nasilnici* (orig. *Violent Men– An Inquiry into the Psychology of Violence*), Beograd
- Towl G. et al. (eds.) /2008/: *Dictionary of Forensic Psychology*, Cullompton
- Vold G. and Bernard T. /1986/: *Theoretical Criminology*, New York
- Walsh D. and Poole A. /1983/: *Dictionary of Criminology*, London
- Weiner N. and Wolfgang M. /1989/: Introduction –in: Weiner N. and Wolfgang M. (eds.): *Violent Crime, Violent Criminals*, Newbury Park
- Williams K. /1991/: *Textbook on Criminology*, London
- Wolfgang M. /1958/: *Patterns in Criminal Homicide*, New York
- Wolfgang M. and Ferracuti F. /1981/: *The Subculture of Violence*, Beverly Hills
- Yamarellos E. et Kellens G /1970/: *La crime et la criminologie* (vol.2), Verviers
- Zillmann D. et al. /1974/: Excitation Transfer from Physical Exercise to Subsequent Aggressive Behavior, *Journal of Experimental Social Psychology*, vol. 8.

Djordje Ignjatović

Law Faculty, University of Belgrade

DEFINITION AND ETIOLOGY OF VIOLENT CRIME

SUMMARY

In the first part of paper, after pointing out on meaning of violent crime, effort has been made to explain concepts used in operationalisation, without previous meaning concerning. It has been pointed out that terms „aggression“ and „violence“ are not synonyms, and their possible meanings have been suggested in order to avoid terminology terms misunderstandings.

Term „criminal violence“ is accepted as an adequate expression for interpersonal violence forbidden by norms of Criminal Law.

Then, it was pointed out on the theories of aggression: biological, psycho-dynamic, learning theories, cognitive and social. Theories are followed by violent crime factors presentation, which are divided in two large groups: subjective or personal and external ones. Subjective factors include psychological and biological causes. The first group includes mental disturbance, psychopathological personal trait, hyperactivity, learning disability, lack of self-control, frustration impact, rage, hate and envy, pleasure and alcoholism. As for the biological factors, it has been pointed on testosterone impact, brain damage and genetic imperfections.

External factors are divided on natural (crime scene meaning, heat, noise, ear pollution, personal space and overpopulation are mentioned) and social causes. From all social factors author specially pays attention to impact of social learning process, influence of television, video games and subculture belongings.

In final discussion, author stands for the violence crime control, which implies necessity to use many different measures, applicable to the potential crime scenes, to the perpetrators and victims. It appears that there are real possibilities for making meaningful and effective prevention of such crimes, especially when we take into account the latest scientific knowledge about man and human society.

Key words: crime, violence, factor, psychological factors, biological factors, society impact, violence subculture.